

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΔΙΑΡΚΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΥ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ ΑΠΟ ΑΠΟΣΤΑΣΗ

Ενότητα Τουρισμός, Ανάπτυξη και Περιβάλλον

Γεώργιος Χάλκος
Αναπληρωτής καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

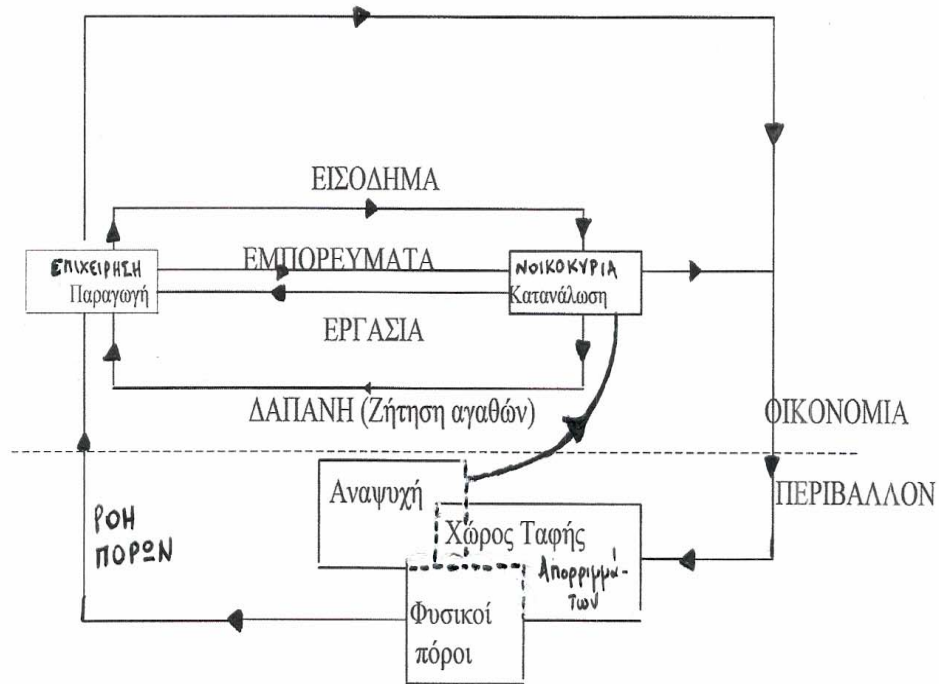
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

1.1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Στην οικονομική επιστήμη, το περιβάλλον θεωρείται ως ένα σύνθετο περιουσιακό στοιχείο που προσφέρει διάφορες υπηρεσίες. Μας παρέχει τα συστήματα επιβίωσης που εξασφαλίζουν την ίδια την ύπαρξη μας. Η παραγωγή και η αντίστοιχη κατανάλωση εμπορευμάτων δημιουργούν κατάλοιπα και το περιβάλλον γίνεται τόπος ταφής απορριμμάτων. Ταυτόχρονα το φυσικό περιβάλλον είναι πηγή εισροών στην παραγωγική διαδικασία, οι οποίες καλούνται φυσικοί πόροι ενώ υπηρεσίες προσφέρονται άμεσα από το περιβάλλον στην κατανάλωση ως αναψυχή (φυσική ομορφιά, ψάρεμα, κλπ).

Το Σχήμα 1 παρουσιάζει την αλληλεξάρτηση μεταξύ Οικονομίας και Περιβάλλοντος. Οι συναρτήσεις αυτές είναι αλληλένδετες και ανταγωνιστικές και ίσως και αμοιβαίως αποκλειόμενες. Το περιβάλλον εφοδιάζει την οικονομία με πρώτες ύλες, που μετασχηματίζονται σε καταναλωτικά προϊόντα μέσω της παραγωγικής διαδικασίας, και ενέργεια που τροφοδοτεί το σύστημα αυτό. Τελικά, αυτές οι πρώτες ύλες επιστρέφουν στο περιβάλλον ως *απόβλητα* τα οποία μπορούν να παρουσιαστούν σε οποιαδήποτε μορφή: στερεή, υγρή ή αέρια (βλέπε Σχήμα 1).

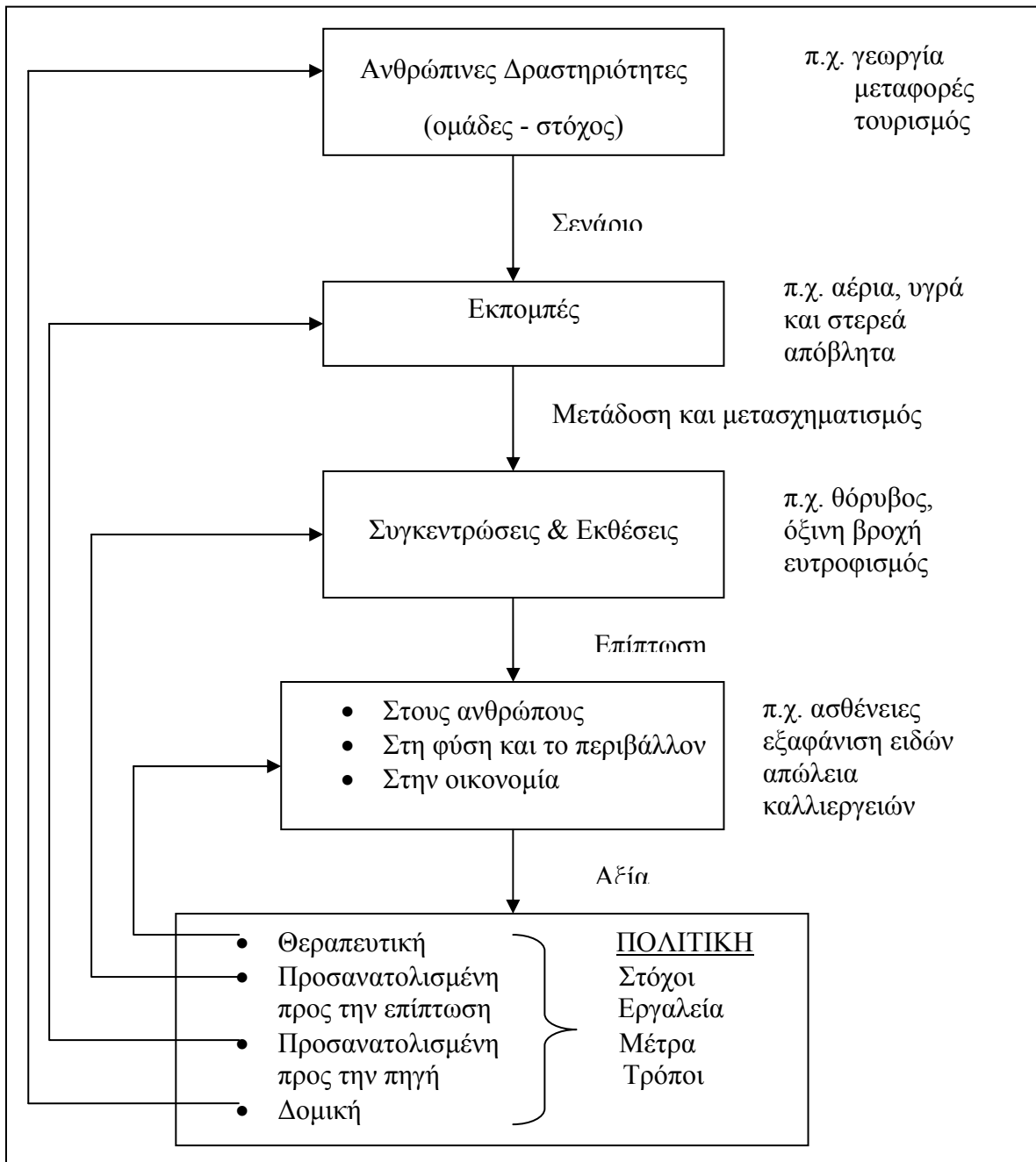
Ως παράδειγμα υποθέστε μια βιομηχανική μονάδα χρησιμοποιεί το νερό μιας λίμνης. Πέρα της χρήσης αυτής ρίχνει απόβλητα στα νερά της λίμνης. Υψηλό επίπεδο αποβλήτων θα μειώσει προσφορά ποταμού σε αναψυχή στο μηδέν. Ταυτόχρονα σκεφτείτε όλους τους κατοίκους τις περιοχής οι οποίοι χάνουν την αναψυχή που προσφέρεται από τη λίμνη (βαρκάδα, ψάρεμα, κλπ).

Σχήμα 1: Αλληλεξάρτηση Οικονομίας και Περιβάλλοντος

Στο Σχήμα 2 παρουσιάζεται η Αλυσίδα της Ρυπάνσεως καθώς και οι αναδράσεις των σημαντικότερων κρίκων της αλυσίδας. Σημαντικότερο πρόβλημα πολιτικής κατά της περιβαλλοντικής υποβαθμίσεως αποτελεί η μεγάλη ποικιλία των πηγών που ρυπαίνουν το περιβάλλον, και οι οποίες κατά βάση δημιουργούνται από τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Τα αέρια στερεά και υγρά απόβλητα το σύνολό τους ονομάζονται στο σύνολό τους εκπομπές (emissions) και συγκεντρώνονται γύρω από την πηγή τους ή διασπείρονται. Περιβαλλοντικές συνθήκες καθορίζουν τις συγκεντρώσεις και την έκθεση σε αυτούς τους ρυπαντές η οποία έχει σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία των ανθρώπων, στην χλωρίδα και πανίδα, στην ποιότητα της ζωής καθώς και στην οικονομία .

ΑΛΥΣΙΔΑ ΡΥΠΑΝΣΕΩΣ

Σχήμα 2: Πηγή: Καρβούνης (1991)

1.1.1 Ορισμοί - έννοιες

Ας δούμε κάποιους ορισμούς απαραίτητους για την κατανόηση των εννοιών και μεθόδων του μαθήματος.

Αγαθά: όλα τα μέσα που θεωρούνται κατάλληλα για την ικανοποίηση ανθρωπίνων αναγκών.

Οικονομία: κάθε σκόπιμη και σχεδιασμένη ενέργεια που αποσκοπεί στον εφοδιασμό του ανθρώπου με αγαθά.

Για να υπάρχει παραγωγή αγαθών πρέπει να υπάρχουν δυνάμεις που θα χρησιμοποιηθούν για το σκοπό αυτό. Αυτές είναι οι παραγωγικές δυνάμεις της οικονομίας ή παραγωγικοί συντελεστές:

εργασία, έδαφος, κεφάλαιο, επιχειρηματικότητα, ενέργεια

Επιχειρησιακές οικονομικές μονάδες είναι οι οικονομικές μονάδες που χρησιμοποιούν τους συντελεστές παραγωγής για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών (εμπορευμάτων).

Η συνολική αξία όλων των τελικών αγαθών/ υπηρεσιών που παρήχθησαν σε μια δεδομένη χρονική περίοδο (συνήθως ένα έτος) καλείται *Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν*.

Εθνικό Εισόδημα είναι το σύνολο των αμοιβών των συντελεστών παραγωγής που συμμετέχουν στην παραγωγή του εθνικού προϊόντος σε μια δεδομένη χρονική περίοδο (συνήθως έτος).

Οικονομική μεγέθυνση: αυξανόμενα επίπεδα οικονομικής δραστηριότητας. Διαχρονικά τα επίπεδα παραγωγής/ κατανάλωσης αυξάνονται εξαιτίας της πληθυσμιακής αύξησης ή /και τα υψηλότερα κατά κεφαλή (υλικά) επίπεδα

διαβίωσης. Η οικονομική μεγέθυνση δεν μπορεί να διαρκέσει για πάντα εξαιτίας των περιβαλλοντικών περιορισμών. (Η άποψη αυτή στηρίζεται στο ότι οι φυσικοί πόροι είναι περιορισμένης ποσότητας).

Πώς μπορούμε να έχουμε οικονομική μεγέθυνση χωρίς ανεπανόρθωτη φθορά περιβάλλοντος;

- Ανακύκλωση

-Βελτίωση σύνθεσης οικονομικής μεγέθυνσης /περιβάλλοντος (σύνθεση στηριζόμενη λιγότερους φυσικούς πόρους και δημιουργία λιγότερων υποπροϊόντων και αποβλήτων)

-Θέσπιση κατάλληλης λειτουργίας των τιμών (ιδιωτικό και κοινωνικό κόστος)

-Μακροπρόθεσμη ανάπτυξη τεχνολογίας

Στα θέματα επιχειρησιακού σχεδιασμού με μακροπρόθεσμη άποψη περιβαλλοντικών πιέσεων ο ρόλος των συμβούλων περιβάλλοντος είναι σημαντικός.

Οι επιχειρήσεις θέλουν να ξέρουν

-Τις περιβαλλοντικές τάσεις στις αγορές και στα προϊόντα,

-Τι θα κάνουν οι ανταγωνιστές τους γι' αυτές τις τάσεις και

-Πώς θα μπορούσαν να επηρεαστούν οι διαδικασίες.

Όλες αυτές οι επιπτώσεις καθιστούν αναγκαία την εφαρμογή περιβαλλοντικής πολιτικής. Η πολιτική αυτή κινείται προς τέσσερις κατευθύνσεις όπως φαίνεται και στην εικόνα:

α) για αντιμετώπιση των επιπτώσεων (θεραπευτική)

β) για περιορισμό της έκθεσης στις βλαβερές εκπομπές

γ) προς την πηγή εκπομπών ώστε να γίνει διαχωρισμός της ροής των αποβλήτων και μείωσή τους από τις ανθρώπινες δραστηριότητες και

δ) ως προς την δομή των δραστηριοτήτων ώστε να περιοριστούν οι εκπομπές διότι άπαξ και δημιουργηθούν οι βλαβερές ουσίες δεν μπορούν να εξαφανιστούν (καθώς η μάζα παραμένει ίδια) παρά μόνο να μετατραπούν σε κάτι άλλο.

1.2 ΘΕΩΡΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

Επιχείρηση είναι τεχνική μονάδα στην οποία παράγονται προϊόντα με σκοπό την μεγιστοποίηση των κερδών υπό τον περιορισμό μιας δεδομένης τεχνολογίας. Τα *κέρδη* ίσα με τα συνολικά έσοδα (ΣΕ) μείον το συνολικό κόστος (ΣΚ).

$$\Sigma E = \text{Ποσότητα} \times \text{Τιμή} = Q \times P$$

Κόστος για όλες τις εισροές το άθροισμα των γινομένων του επιπέδου κάθε εισροής επί την αμοιβή της.

Αν έχουμε δύο εισροές, εργασία L και κεφάλαιο K, και οι αμοιβές τους είναι ο μισθός (w) και το επιτόκιο (r) αντίστοιχα τότε κόστος:

$$\text{Κόστος} = (w \times L) + (r \times K)$$

Τεχνολογία συνοψίζεται σε μια συνάρτηση παραγωγής, μια τεχνολογική σχέση βασισμένη σε φυσικές ή μηχανικές μελέτες, που δείχνει μέγιστη παραγωγή που μπορεί να επιτευχθεί από εναλλακτικούς συνδυασμούς όλων των δυνατών εισροών των συντελεστών παραγωγής.

Στην περίπτωση της επιχείρησης που παράγει ένα μόνο προϊόν από δύο εισροές, η συνάρτηση παραγωγής μπορεί να παρασταθεί ως

$$Q = f(X_1, X_2) \quad \text{ή} \quad Q = f(K, L)$$

όπου Q το (μέγιστο δυνατό) επίπεδο παραγωγής και X_1, X_2 ή L, K είναι τα επίπεδα των εισροών. F(.) μια συνάρτηση η οποία υποτίθεται ότι είναι διαφοροποιήσιμη σε

ένα συνεχές διάστημα.

Η συνάρτηση παραγωγής δείχνει το επίπεδο παραγωγής του προϊόντος Q που συνδέεται με οποιονδήποτε συνδυασμό των εισροών (X₁, X₂) ή (L, K).

Στόχος της επιχείρησης είναι να μεγιστοποιήσει τα κέρδη της.

$$\text{Μεγιστοποίηση} \quad \Pi = P \times Q - w \times L - r \times K$$

$$\text{Υπό τον περιορισμό} \quad Q = f(K, L)$$

Εδώ Π κέρδη, που δίνονται ως

$$\text{έσοδα (P x Q) μείον κόστος (w x L + r x K)}$$

P τιμή του προϊόντος και w και r αμοιβές εργασίας και κεφαλαίου αντίστοιχα.

Όταν στον ορισμό των κερδών αντικατασταθεί ο περιορισμός (που είναι η συνάρτηση παραγωγής) το πρόβλημα να διατυπωθεί όπως το πρόβλημα χωρίς περιορισμό

$$\text{Μεγιστοποίηση} \quad \Pi = P \times f(K, L) - w \times L - r \times K$$

Κόστη παραγωγής

Συνολικά κόστη

Μια επιχείρηση παράγει ένα εμπόρευμα (αγαθό /υπηρεσία). Μια βιομηχανία απαρτίζεται από όλες εκείνες τις επιχειρήσεις που παράγουν το ίδιο εμπόρευμα. Το συνολικό ποσό των χρημάτων που ξοδεύεται για την παραγωγή ενός εμπορεύματος ονομάζεται συνολικό κόστος (ΣΚ) και βρίσκεται από την άθροιση των συνολικών μεταβλητών (ΣΜΚ) και των συνολικών πάγιων (ΣΠΚ) κοστών:

$$\Sigma K = \Sigma M K + \Sigma \Pi K$$

Μεταβλητά κόστη

Εξαρτώνται από παραγόμενη ποσότητα προϊόντων ή υπηρεσιών. Ακόμη και η παραγωγή μιας επιπλέον μονάδας αυξάνει τα συνολικά μεταβλητά κόστη.

Τα μεταβλητά κόστη περιλαμβάνουν τα κάτωθι:

- Μηνιαίους μισθούς για εργασία
- Κόστος πρώτων υλών και συστατικών παραγωγής
- Κόστος ηλεκτρισμού κ.λπ.

Πάγια κόστη

Είναι ανεξάρτητα από το παραγόμενο προϊόν. Πάγια κόστη πληρώνονται ακόμη και αν η επιχείρηση σταματήσει την παραγωγή. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει τα ακόλουθα:

- Μηνιαίους μισθούς διευθυντών
- Ενοίκια
- Επιτόκια δανείων
- Ασφαλιστικές πληρωμές σε περίπτωση ατυχημάτων
- Αποσβέσεις κ.λ.π.

Βραχυχρόνιο διάστημα παραγωγής (SR) είναι το διάστημα κατά τη διάρκεια του οποίου ένας ή περισσότεροι παραγωγικοί συντελεστές παραμένουν σταθεροί ενώ το επίπεδο παραγωγής αλλάζει.

Πέρα από τα συνολικά κόστη έχουμε και τα κατά μονάδα κόστη (ή μέσα κόστη) τα οποία διακρίνονται σε:

$$\text{ΜΕΣΑ ΠΑΓΙΑ ΚΟΣΤΗ (ΜΠΚ)} = \text{ΣΠΚ} / \text{Q}$$

$$\text{ΜΕΣΑ ΜΕΤΑΒΛΗΤΑ ΚΟΣΤΗ (ΜΜΚ)} = \text{ΣΜΚ} / \text{Q}$$

$$\text{ΜΕΣΟ ΚΟΣΤΟΣ (ΜΚ)} = \text{ΣΚ} / \text{Q}$$

Επίσης $\text{ΜΕΣΟ ΚΟΣΤΟΣ (ΜΚ)} = \text{ΜΠΚ} + \text{ΜΜΚ}$

Μια έννοια στα κόστη παραγωγής είναι το ΟΡΙΑΚΟ ΚΟΣΤΟΣ (ΟΚ). Ως ΟΚ θα ορίζουμε την αλλαγή στο συνολικό κόστος ανά μονάδα αλλαγής στο παραγόμενο

προϊόν

$OK = \text{Αλλαγή στο συνολικό κόστος} / \text{Αλλαγή στο παραγόμενο προϊόν}$

$$OK = \Delta(\Sigma K) / \Delta(Q)$$

όπου Δ δείχνει την αλλαγή.

Για όσους αρέσκονται στα μαθηματικά το Οριακό κόστος είναι η πρώτη παράγωγος της συνολικής συνάρτησης κόστους.

Τα Μέσα Πάγια Κόστη μειώνονται συνεχώς. Επίσης οι καμπύλες MMK, MK και OK έχουν σχήμα U.

Σχέσεις μεταξύ των καμπυλών OK, MK και MMK.

Οι καμπύλες αυτές έχουν U σχήμα αφού η παραγωγική διαδικασία ξεκινά με τη χρήση μεταβλητών παραγωγικών συντελεστών μαζί με σταθερούς. Αρχικά μπορεί να έχουμε αυξανόμενες αποδόσεις (increasing returns) ή φθίνοντα κόστη (decreasing cost) όπου το προϊόν αυξάνεται αναλογικά περισσότερο από τις χρησιμοποιούμενες εισροές.

Τελικά έχουμε αυξανόμενα κόστη ή φθίνουσες αποδόσεις. Έτσι οι καμπύλες αυτές αρχικά φθίνουν αλλά τελικά αυξάνονται έχοντας σχήμα U. Η καμπύλη MK είναι πάνω από την MMK γιατί η πρώτη περιλαμβάνει και το ΜΠΚ. Επίσης η καμπύλη OK πάντα τέμνει τις καμπύλες MMK και MK στα ελάχιστα τους σημεία.

Μακροχρόνιο διάστημα παραγωγής (Long Run, LR)

Στο μακροχρόνιο διάστημα όλοι οι παραγωγικοί συντελεστές είναι μεταβλητοί.

Μπορεί να αλλάζουν στην ίδια ή σε διαφορετικές αναλογίες.

Η μακροχρόνια κατάσταση στην οποία η αύξηση όλων των εισροών κατά μία σταθερή αναλογία επιφέρει *ίση, μικρότερη ή μεγαλύτερη αλλαγή* στο παραγόμενο προϊόν είναι γνωστή σαν *σταθερές, φθίνουσες ή αύξουσες αποδόσεις κλίμακας* ή *σταθερά, αυξανόμενα, φθίνοντα κόστη*.

Η περίπτωση των αυξανόμενων αποδόσεων κλίμακας χρειάζεται περαιτέρω ανάλυση, καθώς αυτές οι αποδόσεις συνεισφέρουν στις οικονομίες κλίμακας (economies of scale).

Οικονομίες κλίμακας εμφανίζονται από ύπαρξη υψηλών πάγιων κοστών και λαμβάνουν χώρα όταν μαζική μεγάλη παραγωγή ενός αγαθού έχει σαν αποτέλεσμα την μείωση μέσων κοστών καθώς επιχείρηση παράγει όλο και μεγαλύτερες μονάδες προϊόντος μέσα κόστη αρχίζουν μειώνονται λόγω:

1. Τεχνικών οικονομιών (π.χ. μεγάλες επιχειρήσεις μπορούν να χρησιμοποιούν μεγάλο και ακριβό μηχανισμό με εντατικό ρυθμό).

2. Οικονομίες προώθησης προϊόντος (marketing economies). Εξαιτίας του καταμερισμού του υψηλού κόστους διαφήμισης στην τηλεόραση και την απασχόληση εξειδικευμένων επαγγελματιών (κοστολόγων, λογιστών, προγραμματιστών κ.λ.π.)

3. Έρευνα και Ανάπτυξη (Research and Development). Μεγάλες επιχειρήσεις αναπτύσσουν ερευνητική δραστηριότητα για την ανάπτυξη/ βελτίωση προγραμμάτων για νέα προϊόντα.

4. Διανομές και επικοινωνία. Τα κόστη μπορεί να αποθαρρύνουν και κάποιες επιχειρήσεις σε επίπεδα παραγωγής χαμηλότερα κάποιου βασικού επιπέδου κάλυψης των βασικών εξόδων της επιχείρησης. (Αυτό θα γίνει κατανοητό όταν αναφερθούμε

στις μορφές αγορών).

5. Οικονομίες εξειδίκευσης (managerial economies) οι οποίες εμφανίζονται στις μεγάλες επιχειρήσεις από τον καταμερισμό των εργασιών και την απασχόληση εξειδικευμένων επαγγελματιών (κοστολόγων, προγραμματιστών, κλπ)

Από τις βραχυχρόνιες καμπύλες μέσων κοστών μπορεί να εξάγουμε την μακροχρόνια καμπύλη μέσου κόστους όπως επίσης και από τις βραχυχρόνιες καμπύλες οριακό κόστους την μακροχρόνια καμπύλη ΟΚ.

Σημειώνεται ότι οι *οικονομίες κλίμακας* αναφέρονται σε μακροχρόνια χρηματικά κόστη παραγωγής. *Αποδόσεις κλίμακας* σχετίζονται μόνο με το φυσικό προϊόν των παραγωγικών συντελεστών.

Βραχυχρόνια παραγωγή, παραγωγικοί συντελεστές και οριακό προϊόν

Αλλαγή στο συνολικό προϊόν που επιτυγχάνουμε όταν αλλάζουμε την χρησιμοποιούμενη ποσότητα ενός ή περισσότερων παραγωγικών συντελεστών ονομάζεται *οριακό προϊόν* (marginal product) αυτού του παραγωγικού συντελεστή (ΟΠ).

Έστω ένας παραγωγικός συντελεστής (ενέργεια) παραμένει σταθερός και προσθέτουμε περισσότερες μονάδες από τον άλλο συντελεστή (εργασία).

Παράδειγμα

Οριακό προϊόν εργασίας αντιπροσωπεύει κέρδος σε συνολικό φυσικό προϊόν από απασχόληση έξτρας μονάδας εργασίας. Αναμένεται αύξηση στην παραγωγή αρχικά να αυξάνεται, μετά να παραμένει σταθερή και τελικά να μειώνεται όταν μέγιστο συνολικό επίπεδο προϊόντος έχει παραχθεί.

Πολιτισμός, Τουρισμός, Περιφερειακή Ανάπτυξη
Ενότητα: Τουρισμός, Ανάπτυξη και Περιβάλλον

Εργάτες	Μονάδες Συνολικού Προϊόντος Εργασίας	Οριακό Προϊόν Εργασίας
0	0	-
1	5	5
2	15	10
3	30	15
4	45	15
5	55	10
6	60	5
7	60	0
8	50	-10

Σε αυτό το σημείο κάθε περαιτέρω αύξηση στον αριθμό εργατών μειώνει παραγόμενο επίπεδο προϊόντος. Αυτό αντιπροσωπεύει νόμο μεταβλητών αναλογιών (law of variable proportions).

Νόμος φθινουσών αποδόσεων

Όσο χρησιμοποιούμε περισσότερες μονάδες κάποιου παραγωγικού συντελεστού και με σταθερό τον άλλο παραγωγικό συντελεστή (άρα βραχυχρόνια) αυτό δημιουργεί όλο και λιγότερο οριακό προϊόν από την κάθε επιπρόσθετη μονάδα του μεταβλητού συντελεστή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αραβαντινού Π., *Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και βιο-κλιματικός σχεδιασμός στην τουριστική βιομηχανία*, www.sidsete.gr/files/P.Aravantinou-Ergasia.doc 2005
- Ηγουμενάκης Ν., *Τουριστική Οικονομία*, Εκδόσεις Interbooks, 1991
- Καρβούνης Σ., *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλης, 1991
- Καρβούνης Σ., Δ. Γεωργακέλης, *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλη, 2003
- Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και περιβάλλον*, Εκδόσεις Κριτική, 2001
- Κουσούνης Σ., *Το στοίχημα «δώδεκα μήνες τουρισμός»* Στην Εφημερίδα *Καθημερινή*, 23/07/2006
- Λαγός Δ., *Τουριστική Οικονομική*, Εκδόσεις Κριτική, 2005
- Κ. Μπίθας, *Οικονομική Θεώρηση Περιβαλλοντική Προστασίας*, Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Μπίτσικα Π., Τράτσα Μ., *Οι τουρίστες «ερημώνουν» τις ακτές* Στην Εφημερίδα *Το Βήμα*, 13/05/2001
- Σωπασή Ε., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη στην περιφέρεια Κρήτης*, 2005
www.dratte.gr/periodiko/tefxos1/8.pdf
- Τσάλτας Γ., Χρηστάκης Μ., *Τουριστική και Περιβαλλοντική Μελέτη περιοχής Ηπείρου*, Κοινοτικό Πρόγραμμα Equal, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2006

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ankomah P., K., Larson R., T., *Education Tourism: a strategy to sustainable tourism development in Sub-Saharan Africa*, DPMN Bulletin, 2000, Vol. 7
<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/IDEP/UNPAN002585.pdf>
- Barcelona Field Studies Centre, www.geographyfieldwork.com
- Fomer H., Gabel L. H. και Opschoor H., *Principles of Environmental and Resource Economics*, Εκδόσεις Edward Elgar Publishing Limited, 1997

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

2.1 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Είναι αναμφισβήτητο το γεγονός ότι ο τουρισμός, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, συμπεριλαμβάνεται στους σημαντικότερους κλάδους της ελληνικής αλλά και της διεθνούς οικονομίας. Εξαιτίας όμως του μεγάλου αριθμού των παραγόντων που μπορεί να επηρεάζουν την τουριστική ανάπτυξη, αυτή μπορεί να διαφέρει σημαντικά μεταξύ των χωρών ή ακόμα και μεταξύ διαφορετικών περιοχών του ίδιου κράτους. Ο τρόπος που εμφανίζονται και συνυπάρχουν αυτοί οι παράγοντες καθώς και οι εμπειρίες του παρελθόντος σχετικά με την διαχείριση και αξιοποίηση τους, συντελούν στην διαφορετική πορεία τουριστικής ανάπτυξης που διαγράφει κάθε τόπος. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι σημαντικότεροι από αυτούς τους παράγοντες και γίνεται μια σύντομη περιγραφή του τρόπου με τον οποίο επηρεάζουν την τουριστική ανάπτυξη (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001).

Ορισμένες περιοχές διαθέτουν σημαντικότερη γεωγραφική (π.χ. όμορφες παραλίες, ήλιος), πολιτιστική (ήθη, έθιμα και παραδόσεις) και πολιτισμική κληρονομιά (π.χ. ιστορικά μνημεία) η αξιοποίηση των οποίων τους προσδίδει ένα συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι ανταγωνιστικών προς αυτές τουριστικούς προορισμούς. Η σωστότερη εκμετάλλευση δε των παραπάνω στοιχείων εξυπηρετείται καλύτερα με την δημιουργία υποδομών (π.χ. ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις) και την προώθηση υπηρεσιών (π.χ. προβολή της χώρας στο εξωτερικό, μείωση της γραφειοκρατίας). Έτσι μία περιοχή για να συνεχίσει να είναι ανταγωνιστική στην

παγκόσμια τουριστική αγορά δεν θα πρέπει να βασίζεται αποκλειστικά στους υπάρχοντες τουριστικούς της πόρους αλλά να βρίσκεται σε μια συνεχή φάση αξιοποίησης και διεύρυνσης αυτών.

Η τουριστική ζήτηση κατέχει επίσης σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της τουριστικής ανάπτυξης μιας περιοχής. Για παράδειγμα, τα προηγούμενα χρόνια η υπεροχή του μαζικού τουρισμού οδήγησε στην κατασκευή ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων ιδιαίτερα κοντά στις παραλίες ή σε ορεινές περιοχές. Τα τελευταία όμως χρόνια η αύξηση του αριθμού των τουριστών καθώς και η ποικιλία των ενδιαφερόντων τους οδήγησαν στην άνθηση των εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Επίσης, το καλύτερο οικονομικό και βιοτικό επίπεδο καθώς και ο αυξημένος ελεύθερος χρόνος που απολαμβάνουν οι συνταξιούχοι σήμερα διεθνώς, έχει αυξήσει την τουριστική ζήτηση ακόμα και τους χειμερινούς μήνες.

Ο αυξημένος αριθμός των τουριστικών επιχειρήσεων που παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες οφείλεται στο άνοιγμα νέων αγορών σε τουριστικούς προορισμούς που είτε δεν υπήρχαν (εξαιτίας κοινωνικό-πολιτικών παραγόντων) είτε δεν κατείχαν σημαντικό ρόλο στην διεθνή τουριστική ζήτηση. Επιπλέον η αλματώδης άνθηση της τεχνολογίας σε συνδυασμό με την ολοένα και περισσότερο παγκοσμιοποιημένη κοινωνία ευνοεί την ύπαρξη ενός διαμεσολαβητή (τα ταξιδιωτικά πρακτορεία) που εξυπηρετεί και διαμορφώνει σε πολλές περιπτώσεις την τουριστική ζήτηση και κατ' επέκταση την τουριστική ανάπτυξη.

Η τουριστική πολιτική σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο, μπορεί να διαμορφώσει σε μεγάλο βαθμό το μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης που ακολουθείται σε μία περιοχή. Σημαντική δε είναι η τάση που παρατηρείται για αποκεντροποίηση των οργανισμών που είναι υπεύθυνοι για τον καθορισμό της τουριστικής πολιτικής με ότι αυτό συνεπάγεται για τα κριτήρια επιλογής της τουριστικής πολιτικής. Εξάλλου, η

συνύπαρξη και η δημιουργία ενός μεγάλου αριθμού φορέων και οργανισμών για την ερευνητική ανάλυση και τον προγραμματισμό της τουριστικής ανάπτυξης επηρεάζει σημαντικά τις πολιτικές τουριστικής ανάπτυξης.

Οι προαναφερθέντες παράγοντες, ο καθένας ατομικά αλλά και ο συνδυασμός αυτών, επηρεάζουν καθοριστικά την ακολουθούμενη σε μία περιοχή τουριστική ανάπτυξη. Βεβαίως σημαντικό ρόλο σε αυτή την επιλογή κατέχουν οι εμπειρίες του παρελθόντος που καταδεικνύουν πετυχημένα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης τα οποία μπορούν, εφόσον υπάρχουν οι κατάλληλες συνθήκες (παρόμοιοι τουριστικοί πόροι, παρεμφερές διεθνές οικονομικό κλίμα κλπ.), να εφαρμοστούν και σε άλλες περιοχές.

2.2 ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Μια κατηγοριοποίηση του τουρισμού ανάλογα με την προέλευση της ζήτησης είναι η παρακάτω (Λαγός, 2005):

- Εισερχόμενος τουρισμός: αφορά τα ταξίδια των αλλοδαπών σε μία χώρα για τουριστικούς λόγους. Στα θετικά αυτού του είδους τουρισμού συγκαταλέγεται η εισροή ξένου συναλλάγματος στην χώρα με θετική επιρροή στο ισοζύγιο πληρωμών που αυξάνει τα συναλλαγματικά αποθέματα, ενώ παράλληλα βοηθάει στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου.
- Εξερχόμενος τουρισμός: τα ταξίδια των μονίμων κατοίκων μιας χώρας στο εξωτερικό για τουριστικούς λόγους. Πλεονέκτημα αυτής της μορφής τουρισμού είναι η δυνατότητα που δίνεται στους ανθρώπους μιας χώρας να γνωρίσουν τις ομορφιές, τον πολιτισμό και τους ανθρώπους μιας άλλης χώρας και να διευρύνουν έτσι τους πνευματικούς τους ορίζοντες.

- Εγχώριος τουρισμός: ο τουρισμός των κατοίκων μιας χώρας όταν δεν ταξιδεύουν εκτός αυτής. Βασικό αποτέλεσμα αυτής της μορφής είναι η αναδιανομή εισοδήματος από τις αστικές περιοχές προς την περιφέρεια όπου το εισόδημα είναι συνήθως μικρότερο.
- Εσωτερικός τουρισμός: το άθροισμα του εγχώριου και του εισερχόμενου τουρισμού.
- Εθνικός τουρισμός: το άθροισμα του εγχώριου και του εξερχόμενου τουρισμού
- Διεθνής τουρισμός: το άθροισμα του εισερχόμενου και του εξερχόμενου τουρισμού.

2.3 ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΚΛΑΔΟ

Η αλματώδης αύξηση της τουριστικής ζήτησης τις τελευταίες δεκαετίες, συνέπεια κυρίως της ανάγκης των εργαζομένων για ξεκούραση και διακοπές, οδήγησε στην ολοένα ευρύτερη κατανάλωση του τουριστικού προϊόντος. Έτσι ο μαζικός τουρισμός (οργανωμένος από ταξιδιωτικούς οργανισμούς ομαδικός τουρισμός) αποτελεί σήμερα ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του τουρισμού. Η αύξηση του μαζικού τουρισμού προέκυψε από την αλματώδη ανάπτυξη του κατά κεφαλήν εισοδήματος μετά την βιομηχανική επανάσταση. Επιπλέον, η εμπορευματοποίηση του τουρισμού που προέκυψε από την αυξανόμενη χρήση των ταξιδιωτικών πρακτορείων, κυρίως για ταξίδια στο εξωτερικό, βοήθησε στην ταχεία εξάπλωση του μαζικού τουρισμού.

Ο μαζικός τουρισμός αποτελεί το 30% του συνόλου των ταξιδιών προς το εξωτερικό ενώ το υπόλοιπο 70% καλύπτεται από μεμονωμένους τουρίστες που κατευθύνονται όμως κυρίως σε γειτονικές χώρες (Ηγουμενάκης, 1991). Αυτή η

διαφορά οφείλεται κυρίως στην επιθυμία των ανθρώπων να ακολουθούν το δικό τους πρόγραμμα κατά την διάρκεια των διακοπών τους. Παρόλα αυτά υπάρχει μια τάση αντιστροφής αυτών των μεγεθών εξαιτίας της σημαντικής μείωσης του κόστους μεταφοράς με αεροπλάνο αλλά και την μεγαλύτερη χρήση των ταξιδιωτικών πρακτορείων τα οποία στρέφονται στον μαζικό τουρισμό καθώς τους αποφέρει τα μεγαλύτερα κέρδη. Εξάλλου η ατομική οργάνωση των διακοπών σε μία μακρινή περιοχή του εξωτερικού αποτελεί μία δύσκολη και χρονοβόρα διαδικασία που δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο από την έλλειψη βασικών υποδομών στην περιοχή υποδοχής, όπως η ύπαρξη ενός καλά οργανωμένου δικτύου συγκοινωνιών. Ταυτόχρονα παρατηρείται ένα μεγάλο άνοιγμα σε νέους τουριστικούς προορισμούς που αποτελούν φθηνότερες εναλλακτικές λύσεις.

Παρά τα σημαντικά πλεονεκτήματα πάντως που μπορεί να αποφέρει η αύξηση του μαζικού τουρισμού σε μία περιοχή υπάρχουν ορισμένα σημαντικά μειονεκτήματα αυτού του είδους τουρισμού. Όπως αναφέρθηκε ο μαζικός τουρισμός προωθείται αλλά και βρίσκεται σε πλήρη εξάρτηση από τα ταξιδιωτικά πρακτορεία τα οποία όμως στρέφουν την τουριστική ζήτηση στους τόπους όπου μεγιστοποιούνται τα κέρδη τους. Επιπλέον ο μαζικός τουρισμός προκαλεί δυσμενείς επιπτώσεις τόσο στο φυσικό όσο και στο ανθρωπογενές περιβάλλον. Το σημαντικότερο όμως μειονέκτημα αυτού του είδους τουρισμού είναι ότι ευνοούν τον εποχιακό τουρισμό καθώς πραγματοποιείται κυρίως κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, με αποτέλεσμα άρτια κατασκευασμένες τουριστικές υποδομές να παραμένουν ανεκμετάλλευτες κατά τους υπόλοιπους μήνες του χρόνου. Επιπλέον, ο μαζικός τουρισμός προκαλεί σημαντικές αλλοιώσεις στην εικόνα και στα χαρακτηριστικά μιας περιοχής, με την θαλάσσια ρύπανση, την υπερκατανάλωση νερού και ενέργειας, την υποβάθμιση των βιοτόπων και την καταστροφή των πολιτιστικών και αισθητικών χαρακτηριστικών των

παράκτιων περιοχών να αποτελούν τα άμεσα και ορατά αποτελέσματα (Μπίτσικα και Τράτσα, 2001). Εξάλλου η μονόπλευρη ανάπτυξη αυτού του είδους τουρισμού μπορεί να οδηγήσει στην διεύρυνση των οικονομικών ανισοτήτων μεταξύ των περιφερειών. Για παράδειγμα στην Ελλάδα το 90% των τουριστικών επενδύσεων συγκεντρώνεται στις παραθαλάσσιες περιοχές.

Εξάλλου η υπερβολική αύξηση της τουριστικής δραστηριότητας δημιουργεί και μία σειρά προβλημάτων στις περιοχές με μεγάλη τουριστική κίνηση καθώς το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον μιας περιοχής μπορεί να επηρεαστεί άμεσα από την τουριστική κίνηση ενός τόπου. Η ρύπανση των ακτών και η αποψίλωση των δασών είναι δύο μόνο από τα προβλήματα που μπορούν να προκύψουν σε αυτή την περίπτωση. Ακόμα το μέσο επίπεδο των τουριστών που επισκέπτονται μια χώρα, ειδικά όταν ο αριθμός τους είναι υπερβολικά μεγάλος, μπορεί να επηρεάσει σημαντικά το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής με αποτέλεσμα να γίνεται προσπάθεια για την προσέλκυση λιγότερων αλλά με υψηλότερη εισοδηματική επιφάνεια τουριστών.

Τα χαρακτηριστικά της τουριστικής ζήτησης στην Ελλάδα είναι (Σωπασή, 2005):

Η τουριστική μονοκαλλιέργεια δηλαδή η ζήτηση αφορά κατά κύριο λόγο την κυρίαρχη μορφή οργανωμένης ζήτησης για «ήλιο και θάλασσα». Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού βρίσκονται ακόμα σε πρώιμο στάδιο, αλλά παρουσιάζουν πολύ καλές μεσοπρόθεσμες προοπτικές. Παρόλα αυτά, ακόμα και στην παρούσα φάση, παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον από την άποψη της οικονομικής απόδοσης καθώς προσελκύουν κυρίως τουρίστες με υψηλότερο σχετικά εισόδημα.

Η μέση διάρκεια παραμονής των τουριστών που έρχονται από το εξωτερικό διαφέρει ανάλογα με τον σκοπό του ταξιδιού και την περιοχή που επισκέπτονται. Η μέση διάρκεια των διακοπών τους υπολογίζεται σε δεκαπέντε περίπου ημέρες ενώ η μέση διάρκεια παραμονής τους σε ένα συγκεκριμένο ξενοδοχείο δεν ξεπερνά τις έξι ημέρες.

Η περίοδος αιχμής της τουριστικής ζήτησης εντοπίζεται μεταξύ των μηνών Απρίλιο και Οκτώβριο και παρουσιάζει μια συνεχώς αυξανόμενη εποχικότητα. Ειδικότερα η τουριστική ζήτηση από το εξωτερικό παρουσιάζει μεγάλο βαθμό χρονικής συγκέντρωσης και αφορά κυρίως προορισμούς που εξυπηρετούν τις ανάγκες του μαζικού τουρισμού. Η μεγάλη δε αυτή εποχικότητα, δημιουργεί έντονα προβλήματα υποστήριξης του μεγάλου αριθμού των τουριστών από πλευράς υποδομών, κατά τους μήνες αιχμής.

Σε κάθε περίπτωση η τουριστική ανάπτυξη παρουσιάζει σήμερα πολλές προκλήσεις με τις απαιτήσεις του μαζικού καθώς και του ατομικού τουρισμού να αυξάνονται συνεχώς όσον αφορά την ποιότητα του τουριστικού προϊόντος. Εξάλλου το άνοιγμα νέων τουριστικών προορισμών και το ιδιαίτερα χαμηλό μεταφορικό κόστος έχουν αυξήσει πολύ τον ανταγωνισμό ακόμα και μεταξύ περιοχών που βρίσκονται πολύ μακριά μεταξύ τους.

2.4 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Οι παράγοντες που συνετέλεσαν στην αλματώδη ανάπτυξη του τουρισμού τις τελευταίες δεκαετίες μπορούν να διαχωριστούν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες, ήτοι τους κοινωνικοοικονομικούς και τεχνολογικούς παράγοντες καθώς και την βελτίωση της ποιότητας του τουριστικού προϊόντος (Barcelona Field Studies Centre, 2008). Ακολουθεί η περιγραφή αυτών των παραγόντων:

Κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες

- Η αυξημένη κατοχή αυτοκινήτων που προήλθε από την σημαντική αύξηση των πραγματικών εισοδημάτων των νοικοκυριών. Η κατοχή και η χρήση του αυτοκινήτου στα ταξίδια δίνει μεγαλύτερη ελευθερία στους τουρίστες ως προς τον προγραμματισμό του ταξιδιού τους, ενώ αποτελεί και πιο οικονομική λύση ενθαρρύνοντας την αύξηση του αριθμού των τουριστικών ταξιδιών.
- Ο περισσότερος ελεύθερος χρόνος που απολαμβάνει ο σύγχρονος άνθρωπος σε σχέση με προγενέστερες γενεές ενισχύει επίσης την τουριστική δραστηριότητα. Η αύξηση αυτή οφείλεται στο δικαίωμα των εργαζομένων να παίρνουν άδειες διακοπών (ενίσχυση της μαζικής τουριστικής δραστηριότητας), στην χρονικά μικρότερη εργασιακή εβδομάδα, στην σχετικά γρήγορη συνταξιοδότηση με υψηλές συντάξεις καθώς και στην ενηλικίωση του πληθυσμού (ενίσχυση εναλλακτικών μορφών τουρισμού). Για παράδειγμα οι εργαζόμενοι μπορούν να απολαύσουν διήμερα ταξίδια σε κοντινές περιοχές, ενώ πολλοί συνταξιούχοι πηγαίνουν διακοπές περισσότερες από δύο φορές σε ένα έτος.
- Η οικονομική και πολιτική σταθερότητα διαδραματίζει επίσης μεγάλο ρόλο στην ανάπτυξη του τουριστικού προϊόντος. Όταν επικρατεί κλίμα οικονομικής ευρωστίας οι άνθρωποι είναι περισσότερο διατεθειμένοι να πάνε διακοπές αλλά και να ξοδέψουν μεγαλύτερα ποσά κατά την διάρκεια των διακοπών τους. Η μεγαλύτερη αύξηση στο τουριστικό προϊόν κατά την διάρκεια μιας οικονομικής άνθησης προέρχεται συνήθως από τις φτωχότερες κοινωνικά ομάδες. Επίσης πρέπει να σημειωθεί ότι το τουριστικό προϊόν επηρεάζεται κυρίως από την οικονομική σταθερότητα στις ανεπτυγμένες χώρες, καθώς από αυτές προέρχονται οι περισσότεροι τουρίστες που ταξιδεύουν στο εξωτερικό.

Όσον αφορά την πολιτική σταθερότητα αυτή έχει να κάνει κυρίως με το διεθνές κλίμα ασφαλείας και τους φόβους για κάποιο τρομοκρατικό χτύπημα. Είναι λογικό ότι σε περιόδους έξαρσης τέτοιων φαινομένων οι άνθρωποι αποθαρρύνονται από την χρήση των αεροπορικών μέσων μεταφοράς και από τα ταξίδια στο εξωτερικό γενικότερα.

- Οι άνθρωποι διαθέτουν σήμερα μεγαλύτερο πλούτο από κάθε άλλη εποχή. Αυτό οφείλεται καταρχήν στην μεγάλη αύξηση του πραγματικού εισοδήματος. Η σημασία των μεγαλύτερων εισοδημάτων αυξάνεται αν λάβει κανείς υπόψη ότι συνήθως στις οικογένειες εργάζονται και τα δύο ενήλικα άτομα. Επίσης, οι οικογένειες σήμερα έχουν κατά μέσο όρο λιγότερα παιδιά από ότι περασμένες δεκαετίες με αποτέλεσμα να υπάρχει εξοικονόμηση χρημάτων.

Τεχνολογικές Αλλαγές

- Η βελτίωση των μεταφορικών μέσων και ιδιαίτερα των αεροπλάνων έχει οδηγήσει σε σημαντική μείωση του χρόνου και του κόστους που απαιτείται για τα ταξίδια. Επίσης σημαντικές είναι και οι καινοτομίες στα τρένα και στα πλοία με αποτέλεσμα να διευκολύνονται σε μεγάλο βαθμό τα ταξίδια σε όλο τον κόσμο.
- Επίσης κατασκευάστηκαν ανά τον κόσμο μεγάλες χιλιομετρικές εκτάσεις σύγχρονων αυτοκινητόδρομων που όχι μόνο μειώνουν τον χρόνο και το κόστος του ταξιδιού αλλά επίσης βοηθάνε και στην μείωση των ατυχημάτων.
- Ολοένα και περισσότερα νοικοκυριά διαθέτουν ηλεκτρονικό υπολογιστή. Ειδικότερα με την χρήση του διαδικτύου είναι πλέον πολύ εύκολη η συλλογή πληροφοριών για τους τουριστικούς προορισμούς ενώ υπάρχει η δυνατότητα

κράτησης εισιτηρίων και δωματίων στα ξενοδοχεία μέσω του διαδικτύου γεγονός που ενθαρρύνει τα ταξίδια σε μακρινούς προορισμούς.

Βελτίωση της ποιότητας του τουριστικού προϊόντος

- Η παροχή πακέτων διακοπών από τα τουριστικά πρακτορεία αποτελεί μια εύκολη λύση για τους τουρίστες αφού δεν χρειάζεται να γνωρίζουν πολλές πληροφορίες από πριν για τον τόπο που θέλουν να επισκεφτούν. Τα πακέτα αυτά αυξάνουν κυρίως τον μαζικό τουρισμό.
- Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού δίνουν ανεβάζουν την ποιότητα του τουριστικού προϊόντος και του δίνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον, ενώ παράλληλα αμβλύνουν το πρόβλημα της εποχικότητας και ευνοούν την βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη.

2.5 ΕΜΠΟΔΙΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Παρόλη την μεγάλη τουριστική ανάπτυξη διεθνώς τις τελευταίες δεκαετίες, υπάρχουν αρκετές εξαιρέσεις, ενώ ακόμα και σε μία χώρα η εμπειρία της οποίας αποτελεί επιτυχημένο παράδειγμα τουριστικής ανάπτυξης μπορεί να υπάρχουν σημαντικές αυξομειώσεις στην παραγωγή του τουριστικού προϊόντος. Τα εμπόδια αυτά της τουριστικής ανάπτυξης παρουσιάζονται παρακάτω:

Οι ατέλειες της αγοράς κυρίως στις αναπτυσσόμενες χώρες μπορεί να οδηγήσουν σε διαρθρωτική ανισορροπία στο επίπεδο των συντελεστών παραγωγής, δηλαδή η κατανομή των πόρων της οικονομίας να μην είναι η άριστη δυνατή. Αυτό μπορεί να συμβεί όταν η αγορά χαρακτηρίζεται από έλλειψη κινητικότητας των συντελεστών παραγωγής, ακαμψία των τιμών, ατελής πληροφόρηση καθώς και έλλειψη εξειδίκευσης. Ως συνέπεια αυτών των προβλημάτων μπορεί να εμφανιστεί μείωση της ποσότητας του τουριστικού προϊόντος, διεύρυνση της έκτασης όπου

εργασία και φυσικοί πόροι μένουν ανεκμετάλλευτοι, ενώ οι μορφές δυσκινητικότητας κάνουν την προσφορά ανελαστική.

Επιπλέον, κυρίως σε αναπτυσσόμενες χώρες, συναντώνται φαύλοι κύκλοι της πενίας, δηλαδή μια κυκλική συγκυρία δυνάμεων οι οποίες δρουν η μία επί της άλλης κατά τέτοιο τρόπο ώστε να καθλώνουν τον τουριστικό κλάδο ή και ολόκληρη την οικονομία σε κατάσταση πενίας. Ο βασικότερος φαύλος κύκλος ο οποίος συναντάται στις αναπτυσσόμενες χώρες αφορά στην συσσώρευση κεφαλαίου. Από πλευράς προσφοράς κεφαλαίου σε μια χώρα με χαμηλό πραγματικό εισόδημα υπάρχει μικρή ικανότητα για αποταμίευση και κατά συνέπεια μικρός αριθμός επενδύσεων που οδηγεί σε ανεπάρκεια κεφαλαίου, χαμηλή παραγωγικότητα και χαμηλό πραγματικό εισόδημα.

Από την πλευρά της ζήτησης κεφαλαίου ένα χαμηλό επίπεδο πραγματικού εισοδήματος συνεπάγεται μικρή αγοραστική δύναμη, χαμηλό ρυθμό επενδύσεων και χαμηλό επίπεδο κεφαλαίου, με αποτέλεσμα χαμηλή παραγωγικότητα και χαμηλό πραγματικό εισόδημα. Βέβαια εκτός από τον φαύλο κύκλο της πενίας που αναφέρεται στον σχηματισμό του κεφαλαίου και αποτελεί τον σπουδαιότερο, υπάρχουν και άλλοι όπως ο φαύλος κύκλος της δημόσιας διοίκησης και ο φαύλος κύκλος του πληθυσμού που μπορούν να εμποδίσουν την τουριστική ανάπτυξη και την οικονομική ανάπτυξη γενικότερα.

Εξάλλου, υπάρχουν διεθνείς δυνάμεις οι οποίες παρακωλύουν την ανάπτυξη κυρίως των φτωχών χωρών. Οι δυνάμεις αυτές έχουν δημιουργήσει τέτοιες συνθήκες ώστε τα από του διεθνούς εμπορίου προκύπτοντα οφέλη να κατευθύνονται προς τις ανεπτυγμένες χώρες κυρίως, αν και οι κυβερνήσεις των ανεπτυγμένων χωρών δεν εκμεταλλεύονται εσκεμμένα τις φτωχές χώρες. Για παράδειγμα μία φτωχή χώρα μετά την είσοδο της στις διεθνείς αγορές είναι πολύ πιθανό να γίνει διαρκική. Έτσι αν και

οι εξαγωγές τις αυξάνονται, δεν συμβάλλουν στην ανάπτυξη της υπόλοιπης οικονομίας η οποία μένει προσανατολισμένη στις παραγωγές για εξαγωγές. Επιπλέον οι διεθνείς μετακινήσεις των συντελεστών παραγωγής συνήθως δεν είναι επωφελείς για τις φτωχότερες χώρες ενώ υπάρχει μια μακροχρόνια τάση επιδείνωσης των όρων εξωτερικού εμπορίου αυτών, δηλαδή της σχέσης των τιμών των εξαγωγών προς τις τιμές των εισαγωγών τους.

Το διεθνές μιμητικό αποτέλεσμα αποτελεί ένα σημαντικό εμπόδιο στο μετασχηματισμό κεφαλαίου. Η ένταση δε του μιμητικού αποτελέσματος προσδιορίζεται από δύο παράγοντες ήτοι το μέγεθος των διαφορών στο επίπεδο του πραγματικού εισοδήματος και την έκταση στην οποία οι άνθρωποι έχουν γνώση των διαφορών αυτών. Η υπό των αναπτυσσόμενων χωρών τάση προς μίμηση των καταναλωτικών προτύπων των ανεπτυγμένων χωρών ασκεί αρνητικές επιδράσεις επί του ρυθμού των αποταμιεύσεων και του σχηματισμού κεφαλαίου στις χώρες αυτές. Η διακαής επιθυμία για την απόλαυση επιπέδων κατανάλωσης πέρα από τα επιτρεπόμενα υπό των παραγωγικών δυνατοτήτων των αναπτυσσόμενων χωρών είναι ένας από τους κύριους λόγους των πληθωριστικών πιέσεων προκαλώντας διαταραχές στο ισοζύγιο πληρωμών των χωρών αυτών.

Τέλος, η ύπαρξη ορισμένων τουριστικών προορισμών που έχουν ήδη καθιερωθεί διεθνώς μπορεί να παρεμποδίσει την τουριστική ανάπτυξη σε μια νέα τουριστική αγορά. Για παράδειγμα μία περιοχή που βρίσκεται στα πρώτα βήματα εδραίωσης του τουρισμού της, θα πρέπει να ξοδέψει υπέρογκα ποσά διαφήμισής της προς το εξωτερικό ή / και να καθιερώσει τιμές υπερβολικά χαμηλές ώστε να ανταγωνιστεί άλλες τουριστικές περιοχές, με αποτέλεσμα το ξεκίνημα αυτό να καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αραβαντινού Π., *Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και βιο-κλιματικός σχεδιασμός στην τουριστική βιομηχανία*, www.sidsete.gr/files/P.Aravantinou-Ergasia.doc 2005
- Ηγουμενάκης Ν., *Τουριστική Οικονομία*, Εκδόσεις Interbooks, 1991
- Καρβούνης Σ., *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλης, 1991
- Καρβούνης Σ., Δ. Γεωργακέλης, *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλη, 2003
- Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και περιβάλλον*, Εκδόσεις Κριτική, 2001
- Κουσούνης Σ., *Το στοίχημα «δώδεκα μήνες τουρισμός»* Στην Εφημερίδα *Καθημερινή*, 23/07/2006
- Λαγός Δ., *Τουριστική Οικονομική*, Εκδόσεις Κριτική, 2005
- Κ. Μπίθας, *Οικονομική Θεώρηση Περιβαλλοντική Προστασίας*, Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Μπίτσικα Π., Τράτσα Μ., *Οι τουρίστες «ερημώνουν» τις ακτές* Στην Εφημερίδα *Το Βήμα*, 13/05/2001
- Σωπασή Ε., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη στην περιφέρεια Κρήτης*, 2005
www.dratte.gr/periodiko/tefxos1/8.pdf
- Τσάλτας Γ., Χρηστάκης Μ., *Τουριστική και Περιβαλλοντική Μελέτη περιοχής Ηπείρου*, Κοινοτικό Πρόγραμμα Equal, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2006

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ankomah P., K., Larson R., T., *Education Tourism: a strategy to sustainable tourism development in Sub-Saharan Africa*, DPMN Bulletin, 2000, Vol. 7
<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/IDEP/UNPAN002585.pdf>
- Barcelona Field Studies Centre, www.geographyfieldwork.com
- Fomer H., Gabel L. H. και Opschoor H., *Principles of Environmental and Resource Economics*, Εκδόσεις Edward Elgar Publishing Limited, 1997

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Μία λύση έναντι των προβλημάτων που προκύπτουν από την αύξηση του μαζικού τουρισμού και που αρχίζει να αξιοποιείται ολοένα και περισσότερο είναι η προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού που διευρύνουν τόσο την διάρκεια της τουριστικής περιόδου (που στις πιο επιτυχημένες περιπτώσεις ταυτίζεται με ολόκληρο το έτος) όσο και το εύρος των χαρακτηριστικών των τουριστών που επισκέπτονται μια περιοχή.

Οι λόγοι που οδηγούν στην αύξηση της προσφοράς των εναλλακτικών μορφών τουρισμού συνοψίζονται στα παρακάτω (Τσάλτας και Χρηστάκης, 2006):

- Η προσπάθεια για μείωση του φαινομένου της εποχικότητας στον τουρισμό, κυρίως όσον αφορά τον εισερχόμενο τουρισμό, ώστε να παραμένει αποδοτικός για μεγαλύτερη διάρκεια του έτους.
- Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού μπορούν να συμβάλλουν στην ποιοτική βελτίωση του τουριστικού προϊόντος μιας χώρας και να το καταστήσει πιο σύγχρονο και περισσότερο ανταγωνιστικό στο εξωτερικό, αντιμετωπίζοντας τις διάφορες απαιτήσεις της τουριστικής ζήτησης.
- Η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού τρίτης ηλικίας, που δεν υπόκειται σε πολλούς χρονικούς περιορισμούς, καθώς και το αυξημένο βιοτικό επίπεδο που απολαμβάνουν. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά ωθούν αυτές τις πληθυσμιακές ομάδες σε δεύτερες διακοπές μέσα στο ίδιο έτος γεγονός που μπορεί να τονώσει την ζήτηση για το τουριστικό προϊόν και στις εκτός αιχμής περιόδους.

- Η αξιοποίηση της πολιτισμικής και φυσικής κληρονομιάς μιας χώρας, που προσφέρονται για την δημιουργία εναλλακτικών μορφών τουρισμού.
- Η ζήτηση για νέες μορφές τουρισμού όπως ο συνεδριακός, που μπορούν να αυξήσουν την τουριστική ζήτηση και σε περιοχές που δεν αποτελούν παραδοσιακούς τουριστικούς προορισμούς.

Ακολουθεί η περιγραφή των σημαντικότερων εναλλακτικών μορφών τουρισμού:

Ο αθλητικός τουρισμός όπου ο κύριος σκοπός των τουριστών είναι η ενασχόληση τους με ένα ή περισσότερα αθλήματα παράλληλα με τις συνηθισμένες ενασχολήσεις κατά την διάρκεια των τουριστικών διακοπών, συνδυάζοντας έτσι δύο πολύ δημοφιλείς δραστηριότητες. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσεται και ο τουρισμός χειμερινών σπορ που έχει ως απώτερο σκοπό την διατήρηση υψηλής τουριστικής ζήτησης κατά τους χειμερινούς μήνες. Η δημιουργία αθλητικών εγκαταστάσεων κρίνεται απαραίτητη ενώ επιπλέον αυτό το είδος τουρισμού συμβάλλει στην βελτίωση της γενικότερης εικόνας της ξενοδοχειακής εγκατάστασης προσελκύοντας έτσι άτομα που κατέχουν σχετικά υψηλό εισόδημα. Στην χώρα μας υπάρχουν μεγάλα περιθώρια ανάπτυξης του αθλητικού τουρισμού, καθώς με την διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004, εκτός από την προβολή της Ελλάδας διεθνώς, έχουν δημιουργηθεί υπερσύγχρονες αθλητικές εγκαταστάσεις που μπορούν να αξιοποιηθούν για αυτό το σκοπό.

Ο εκπαιδευτικός τουρισμός παρέχει στα άτομα που συμμετέχουν σε αυτόν μία ποικιλία δραστηριοτήτων όπως επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία καθώς και την παρακολούθηση πολιτιστικών εκδηλώσεων όπως θέατρο και συναυλίες. Απαραίτητη για την ανάπτυξη αυτής της μορφής τουρισμού είναι η

ανάπτυξη ενός πολυμορφικού προγράμματος πολιτιστικών εκδηλώσεων. Επίσης ο εκπαιδευτικός τουρισμός μπορεί να συνδυασθεί με τον περιβαλλοντικό τουρισμό και να απευθύνεται κυρίως στους νέους. Για παράδειγμα οι σχολικές εκδρομές θα μπορούσαν να στρέψουν το επίκεντρο τους από την διασκέδαση στα περιβαλλοντικά θέματα (Κουσούνης, 2006). Ο εκπαιδευτικός τουρισμός αποτελείται από πολλές κατηγορίες όπως ο τουρισμός πολιτιστικής κληρονομιάς, ο αρχαιολογικός τουρισμός, και προγράμματα ανταλλαγής μαθητών μεταξύ των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Οι προοπτικές για αυτή την μορφή τουρισμού κρίνονται πολύ ικανοποιητικές για το μέλλον (Ankomah και Larson, 2000).

Ο συνεδριακός τουρισμός αφορά τις συναντήσεις ατόμων από τον ακαδημαϊκό και μη χώρο. Είναι μικρής διάρκειας (συνήθως 2-3 ημέρες ανάλογα με την διάρκεια του συνεδρίου) και σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την ύπαρξη σημαντικών ακαδημαϊκών κέντρων, αυτοτελών συνεδριακών εγκαταστάσεων και την ύπαρξη σύγχρονων υποδομών για την καλύτερη δυνατή εξυπηρέτηση και ψυχαγωγία των συνέδρων. Οι επισκέπτες αυτής της μορφής τουρισμού έχουν συνήθως υψηλό μορφωτικό και οικονομικό επίπεδο και διαμένουν σε ακριβά ξενοδοχεία πολλών αστερών. Αυτή η μορφή τουρισμού μπορεί να αυξήσει σε μεγάλο βαθμό την διάρκεια της τουριστικής περιόδου. Επίσης δίνεται η ευκαιρία στους συνέδρους και στους άλλους επισκέπτες του συνεδρίου να γνωρίσουν την περιοχή που λαμβάνει χώρα το συνέδριο. Είναι δε σημαντικό για την περιοχή να καταφέρει να εντυπωσιάσει τους επισκέπτες ώστε με μεγάλες πιθανότητες να την ξανά επισκεφτούν ως τουρίστες με τις οικογένειες τους στο μέλλον (Κουσούνης, 2006).

Ο τουρισμός περιπέτειας περιλαμβάνει μακρινές πεζοπορίες, κωπηλασία και γενικά περιπλανήσεις στην φύση με έντονο το στοιχείο του απροσδόκητου και αφορά κυρίως άτομα νεαρής ηλικίας. Έχει ως σκοπό να φέρει τον άνθρωπο σε επαφή με την

φύση και να εκτονώσει το άγχος που προκαλείται από τους καθημερινούς ρυθμούς ζωής στην πόλη, συνδυάζοντας τον αθλητισμό, την ψυχαγωγία και την εξερεύνηση. Πολλές φορές λαμβάνει την μορφή εξερεύνησης περιοχών ή της περιπέτειας γύρω από ένα συγκεκριμένο θέμα που έχει απασχολήσει την διεθνή κοινότητα όπως για παράδειγμα την αναζήτηση του Αγίου Δισκοπότηρου. Η μορφή αυτή βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος. Οι προοπτικές για το μέλλον της ζήτησης κρίνονται ιδιαίτερα ευοίωνες.

Ο αγροτουρισμός αφορά τουριστικές δραστηριότητες σε αγροτικούς χώρους. Περιλαμβάνει την φιλοξενία τουριστών και την απλή την παρατήρηση των αγροτικών δραστηριοτήτων, ενώ πολλές φορές η διαμονή των επισκεπτών συνδυάζεται με την ενεργό συμμετοχή τους σε αυτές (πχ. παραγωγή κρασιού ή οινικός τουρισμός). Ο αγροτουρισμός βοηθάει σημαντικά στην δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στον αγροτικό τομέα και στην διατήρηση του αγροτικού πληθυσμού. Επιπλέον αποτελεί μία από τις περισσότερο φιλικές με το περιβάλλον μορφές τουρισμού και ευνοεί την βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη καθώς δεν απαιτεί την κατασκευή μεγάλου αριθμού υποδομών.

Ο θρησκευτικός τουρισμός αναφέρεται στις επισκέψεις σε θρησκευτικούς τόπους με την επίσκεψη μοναστηριών και εκκλησιών. Αυτή η μορφή διακρίνεται σε δύο κύριες κατηγορίες. Στην πρώτη οι τουρίστες επισκέπτονται τους θρησκευτικούς τόπους κυρίως για προσκύνημα και η επίσκεψη χαρακτηρίζεται από το έντονο θρησκευτικό κίνητρο. Η δεύτερη κατηγορία αφορά τουρίστες που ενδιαφέρονται κυρίως να γνωρίσουν τον θρησκευτικό τρόπο ζωής της δικιάς τους ή και άλλης θρησκείας από αυτή που πιστεύουν οι ίδιοι και συνδυάζεται συνήθως με άλλες πιο συνηθισμένες μορφές τουρισμού.

Ο θεραπευτικός τουρισμός συνδέεται άμεσα με την σύγχρονη τάση των εύπορων, κυρίως, πληθυσμιακών ομάδων για βελτίωση της υγείας τους και πραγματοποιείται κυρίως σε περιοχές με σύγχρονες ιατρικές εγκαταστάσεις ή σε περιοχές με κατάλληλους φυσικούς πόρους όπως οι ιαματικές πηγές. Στα πλεονεκτήματα αυτής της μορφής τουρισμού το γεγονός ότι η ζήτηση για αυτόν δεν επηρεάζεται αρνητικά ακόμα και σε περιόδους οικονομικής κρίσης.

Το παγκόσμιο τουριστικό προϊόν όπως και στην περίπτωση της Ελλάδας στρέφεται ολοένα και περισσότερο προς την αύξηση της προσφοράς εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Αυτές μπορούν να βελτιώσουν την ποιότητα του τουριστικού προϊόντος και να επιμηκύνουν την τουριστική περίοδο αποφέροντας έτσι στην οικονομία σημαντικά κέρδη κατά την διάρκεια ολόκληρου του έτους. Παράλληλα συμβάλλουν στην εδραίωση της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, καθώς αποτελούν ηπιότερες προς το περιβάλλον μορφές τουρισμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αραβαντινού Π., *Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και βιο-κλιματικός σχεδιασμός στην τουριστική βιομηχανία*, www.sidsete.gr/files/P.Aravantinou-Ergasia.doc 2005
- Ηγουμενάκης Ν., *Τουριστική Οικονομία*, Εκδόσεις Interbooks, 1991
- Καρβούνης Σ., *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλης, 1991
- Καρβούνης Σ., Δ. Γεωργακέλης, *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλη, 2003
- Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και περιβάλλον*, Εκδόσεις Κριτική, 2001
- Κουσούνης Σ., *Το στοίχημα «δώδεκα μήνες τουρισμός»* Στην Εφημερίδα *Καθημερινή*, 23/07/2006
- Λαγός Δ., *Τουριστική Οικονομική*, Εκδόσεις Κριτική, 2005
- Κ. Μπίθας, *Οικονομική Θεώρηση Περιβαλλοντική Προστασίας*, Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Μπίτσικα Π., Τράτσα Μ., *Οι τουρίστες «ερημώνουν» τις ακτές* Στην Εφημερίδα *Το Βήμα*, 13/05/2001
- Σωπασή Ε., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη στην περιφέρεια Κρήτης*, 2005
www.dratte.gr/periodiko/tefxos1/8.pdf
- Τσάλτας Γ., Χρηστάκης Μ., *Τουριστική και Περιβαλλοντική Μελέτη περιοχής Ηπείρου*, Κοινοτικό Πρόγραμμα Equal, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2006

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ankomah P., K., Larson R., T., *Education Tourism: a strategy to sustainable tourism development in Sub-Saharan Africa*, DPMN Bulletin, 2000, Vol. 7
<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/IDEP/UNPAN002585.pdf>
- Barcelona Field Studies Centre, www.geographyfieldwork.com
- Fomer H., Gabel L. H. και Opschoor H., *Principles of Environmental and Resource Economics*, Εκδόσεις Edward Elgar Publishing Limited, 1997

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

4.1 ΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΠΡΟΪΟΝ

Το ακαθάριστο τουριστικό προϊόν αποτελεί το άθροισμα όλων των προϊόντων και υπηρεσιών που παράγεται από τον τουριστικό κλάδο μιας οικονομίας σε μια ορισμένη χρονική περίοδο και μπορεί να προσδιοριστεί όπως και το ΑΕΠ σαν δαπάνη ή με την μορφή εισοδημάτων.

Δαπάνες θεωρούνται όλα τα έξοδα που γίνονται ώστε να παραχθούν το τουριστικό προϊόν και οι τουριστικές υπηρεσίες σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Αυτές περιλαμβάνουν τις δαπάνες των καταναλωτών – τουριστών, τις ιδιωτικές και δημόσιες τουριστικές επενδύσεις και τις καθαρές τουριστικές εξαγωγές.

Το τουριστικό προϊόν σαν εισόδημα περιλαμβάνει όλα τα εισοδήματα που προκύπτουν από την παραγωγή του τουριστικού προϊόντος σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Σε αυτό περιέχονται οι αμοιβές των παραγωγικών συντελεστών παραγωγής (εργασία, ενοικίαση κεφαλαιουχικών αγαθών, ενοικίαση γης κτλ.), οι τόκοι που προκύπτουν από τον δανεισμό του κεφαλαίου της επιχείρησης και τα κέρδη.

Το τουριστικό προϊόν σαν εισόδημα θα πρέπει να ισούται με το τουριστικό προϊόν θεωρούμενο ως δαπάνη όταν σε αυτή προστίθενται επιπλέον οι αποσβέσεις και οι έμμεσοι φόροι που δεν εμφανίζονται κάπου ως εισόδημα. Επίσης από την αφαίρεση των αποσβέσεων προκύπτει το καθαρό τουριστικό προϊόν. Επιπλέον, αν αφαιρέσουμε τους έμμεσους φόρους και προσθέσουμε τις κρατικές επιδοτήσεις στο καθαρό τουριστικό προϊόν προκύπτει το τουριστικό εισόδημα (Ηγουμενάκης, 1991).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η διανομή του τουριστικού προϊόντος μέσω της αγοράς οδηγεί πολλές φορές σε ανισότητες τις οποίες καλούνται να εξομαλύνουν οι κυβερνήσεις με την οικονομική τους πολιτική. Αυτό δεν αποτελεί πάντα ένα εύκολο ζήτημα, και σε κάθε περίπτωση μια προσπάθεια εφαρμογής κοινωνική πολιτικής μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην τουριστική ανάπτυξη.

4.2 ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Στην σημερινή παγκοσμιοποιημένη κοινωνία με την ταχεία διάδοση της πληροφορίας και των χαμηλού κόστους μεταφορικών εισιτηρίων ο τουρισμός αποτελεί έναν από τους δυναμικότερους κλάδους των οικονομιών που μπορεί, εφόσον αξιοποιηθεί με τον κατάλληλο τρόπο, να αποτελέσει την κινητήριο δύναμη της αναπτυξιακής διαδικασίας μιας χώρας ή μιας τοπικής κοινωνίας. Αναπτυσσόμενες χώρες με πλούσιες τουριστικές αξίες που δεν βρίσκουν στήριγμα σε κάποιον άλλο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, μπορούν να διακόψουν το φαύλο κύκλο της πενίας αξιοποιώντας το τουριστικό τους προϊόν.

Ο τουρισμός με τις υψηλές και σχετικά γρήγορες αποδόσεις των επενδύσεών του, τις ευκαιρίες απασχόλησης έστω και εποχιακά που δημιουργεί, με την κινητοποίηση πολλών άλλων τομέων της οικονομίας καθώς και με την θετική επίδραση στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών μιας χώρας, μπορεί να αποτελέσει βασικό παράγοντα της αναπτυξιακής διαδικασίας. Επιπλέον ο τουρισμός ενισχύει την οικονομική δραστηριότητα στην περιφέρεια και ενθαρρύνει την επιχειρηματικότητα σε κλάδους που συνδέονται άμεσα και έμμεσα με το τουριστικό προϊόν και υπηρεσίες.

Παρόλα αυτά όμως τα οφέλη, υπάρχει μία άποψη ότι γενικά ο τουρισμός μπορεί να αποπροσανατολίσει την επενδυτική δραστηριότητα από κλάδους όπου τα οφέλη είναι σημαντικά αλλά εμφανίζονται σε περισσότερο μακροχρόνιο ορίζοντα. Επιπλέον μπορεί να οδηγήσει σε πληθωρισμό καθώς τα ποσά που ξοδεύουν οι ξένοι τουρίστες αποτελούν εισόδημα που δεν έχει παραχθεί στην ίδια αυτή οικονομία της χώρας υποδοχής. Υπάρχουν εξάλλου και κάποιες απόψεις σχετικά με τις αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού στις διάφορες πολιτισμικές αξίες μιας κοινωνίας όπως τα ήθη και τα έθιμα στις οποίες θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

Η τελική απάντηση για το αν ο τουρισμός επιδρά θετικά ή όχι στην οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής, έχει να κάνει με το κατά πόσο μονόπλευρα και με βάση το βραχυχρόνιο κέρδος αυτός αναπτύσσεται (Ηγουμενάκης, 1991). Όταν μοναδική επιδίωξη από την τουριστική δραστηριότητα είναι το γρήγορο κέρδος, παρατηρείται μια κάμψη σε άλλους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας και κυρίως στην γεωργία και στην βιομηχανία. Επιπλέον η οικονομία εξελίσσεται σταδιακά σε μια οικονομία υπηρεσιών χωρίς όμως να διαθέτει τις απαιτούμενες υποδομές ώστε να γίνει ομαλά η μετάβαση της σε μια τέτοια κατάσταση παραγωγής.

Έτσι θα πρέπει η τουριστική ανάπτυξη να γίνεται προγραμματισμένα και σε συνδυασμό με την ανάπτυξη άλλων κλάδων της οικονομίας και γενικότερα να αποτελεί ένα μέσο τόνωσης της οικονομικής δραστηριότητας των άλλων κλάδων που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με τον τουρισμό. Εξάλλου για να είναι θετική η επίδραση του τουρισμού σε μια περιοχή θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η επίδραση του στο περιβάλλον και στους ανθρώπους που ζουν σε αυτό.

Τροχοπέδη σε αυτή την προσπάθεια αποτελεί η αβεβαιότητα σχετικά με το μέλλον του τουρισμού. Πιο συγκεκριμένα ο τουρισμός, περισσότερο από κάθε άλλο κλάδο, επηρεάζεται από τις διεθνείς οικονομικές εξελίξεις αλλά και τις διεθνείς

σχέσεις και το κλίμα ασφαλείας που επικρατεί κάθε περίοδο, με αποτέλεσμα να καθίσταται δύσκολος ο προγραμματισμός τουριστικής πολιτικής έστω και σε μεσοπρόθεσμο ορίζοντα.

4.3 ΠΟΛΛΑΠΛΑΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Τα οφέλη που προκύπτουν από την τουριστική δραστηριότητα και αναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα αποτελούν κυρίως την άμεση επιρροή του τουρισμού στην οικονομία. Αυτά τα οφέλη δεν περιορίζονται όμως εκεί αλλά επεκτείνονται σε ένα μεγαλύτερο μέρος της οικονομίας. Εντοπίζονται δηλαδή κάποιες έμμεσες επιδράσεις από την επανακυκλοφορία της δαπάνης των τουριστών στην οικονομία μιας περιοχής, γνωστές ως επιδράσεις του πολλαπλασιαστή. Οι επιδράσεις αυτές του πολλαπλασιαστή διευρύνουν ουσιαστικά τις οικονομικές επιπτώσεις του τουρισμού καθώς και τον κύκλο των κοινωνικών ομάδων που επηρεάζονται από αυτόν.

Οι έμμεσες αυτές επιδράσεις δεν γίνονται εύκολα αντιληπτές. Για να τις εντοπίσει κάποιος θα πρέπει να εξετάσει έναν κυκλικό μηχανισμό που δημιουργείται μετά την αρχική δαπάνη των τουριστών. Η δαπάνη αυτή δημιουργεί εισόδημα για τους ανθρώπους που δραστηριοποιούνται στον τουριστικό κλάδο, οι οποίοι με την σειρά τους θα ξοδέψουν μέρος των χρημάτων για την ικανοποίηση των δικών τους καταναλωτικών αναγκών δημιουργώντας έτσι εισόδημα για άλλους κλάδους της οικονομίας. Η επίδραση του αρχικού εισοδήματος που δημιουργείται από τις δαπάνες των τουριστών είναι μεγαλύτερη στην πραγματικότητα από ότι αν λαμβανόταν υπόψη μόνο η άμεση επίδραση. Το ύψος δε αυτής της πολλαπλασιαστικής επίδρασης αποτελεί συνάρτηση των συναλλακτικών πράξεων που πραγματοποιούνται και έχουν ως βάση αυτή την αρχική δαπάνη.

Πολιτισμός, Τουρισμός, Περιφερειακή Ανάπτυξη
Ενότητα: Τουρισμός, Ανάπτυξη και Περιβάλλον

Οι άνθρωποι που εμπλέκονται άμεσα στην παραγωγή των τουριστικών υπηρεσιών αφού χρησιμοποιήσουν μέρος του ποσού που εισέπραξαν από τους τουρίστες για την πληρωμή φόρων και για τις αποταμιευτικές τους ανάγκες, ξοδεύουν το υπόλοιπο μέρος αυτών των χρημάτων. Τα χρήματα αυτά που ξοδεύουν χρησιμοποιούνται για την αγορά προϊόντων και υπηρεσιών τόσο στην τοπική κοινωνία που επισκέφθηκε ο τουρίστας όσο και για κατανάλωση προϊόντων που παράγονται σε άλλες περιοχές της χώρας υποδοχής, ενώ μέρος των χρημάτων δίνεται για την αγορά αγαθών που εισάγονται από το εξωτερικό. Στη συνέχεια οι προμηθευτές των προϊόντων αυτών, αφού πληρώσουν τους φόρους τους και αποταμιεύσουν ένα μέρος των χρημάτων, αγοράζουν με την σειρά τους αγαθά και υπηρεσίες κ.ο.κ..

Ας εξετάσουμε τώρα ένα παράδειγμα για το πόσο εισόδημα μπορεί να δημιουργηθεί από την αρχική δαπάνη € 2000 ενός τουρίστα κατά τις διακοπές του σε μία περιοχή (Ηγουμενάκης, 1991). Ας υποθέσουμε ότι ο μέσος φόρος ανά ευρώ είναι 0,20 και ότι το κάθε άτομο αποταμιεύει κατά μέσο όρο το 20% του εισοδήματός του, ενώ το 1/6 του εναπομείναντος εισοδήματος ξοδεύεται για την αγορά προϊόντων από το εξωτερικό. Αυτά τα € 2000 θα κυκλοφορήσουν και θα επανακυκλοφορήσουν στην τοπική οικονομία. Προσέξτε ότι οι δαπάνες που αφορούν τους φόρους, την αποταμίευση και την αγορά προϊόντων του εξωτερικού αποτελούν διαρροές από το τοπικό οικονομικό σύστημα.

Με βάση τα παραπάνω ποσοστά εύκολα μπορεί να γίνει αντιληπτό ότι δημιουργούνται εισοδήματα με κάθε συναλλαγή που ακολουθούν την εξής μαθηματική ακολουθία: € 2000 + € 1000 + € 500 + € 250 + € 125 + € 62.5 + Αθροίζοντας όλα αυτά τα ποσά με τον κατάλληλο μαθηματικό τύπο το συνολικό εισόδημα που δημιουργείται τελικά είναι € 4000. Το αρχικό ποσό των € 2000 που

διοχετεύτηκε στην οικονομία από τον τουρίστα διπλασιάστηκε, δηλαδή πολλαπλασιάστηκε με ένα συντελεστή 2.

Αν γνωρίζουμε την αναλογία των διαρροών στην τοπική οικονομία, μπορούμε να υπολογίσουμε την τιμή του πολλαπλασιαστή. Επομένως σε κάθε περίπτωση ο πολλαπλασιαστής του τουριστικού εισοδήματος μπορεί να βρεθεί με την χρήση του παρακάτω τύπου:

$$\text{πολλαπλασιαστής τουριστικού εισοδήματος} = \frac{1}{\text{αναλογία διαρροών από οικονομία}}$$

Για το παράδειγμα που αναλύουμε η αναλογία των διαρροών είναι 0,50 και από τον τύπο βλέπουμε ότι ο πολλαπλασιαστής τουριστικού εισοδήματος είναι 2.

Γίνεται αντιληπτό από τον τύπο ότι όσο μεγαλύτερες είναι οι διαρροές από την οικονομία τόσο μικρότερος είναι ο πολλαπλασιαστής του τουριστικού εισοδήματος. Αντίθετα όταν η αναλογία των διαρροών είναι σχετικά χαμηλή, η επίδραση του πολλαπλασιαστή θα είναι υψηλότερη και η τόνωση της οικονομίας που θα προέρχεται από την αρχική δαπάνη του τουρίστα θα είναι πολύ μεγαλύτερη. Αν η τοπική οικονομία παράγει ένα μεγάλο μέρος των προϊόντων και των υπηρεσιών της που καλύπτουν τις ανάγκες της τότε η επίδραση του πολλαπλασιαστή αυξάνεται καθώς μειώνονται οι διαρροές από τις εισαγωγές. Έτσι η ικανότητα μιας περιοχής να διατηρεί το τουριστικό εισόδημα σχετίζεται και από την ικανότητα της να είναι αυτάρκης. Στο παράδειγμα, αν το ποσό που διαρρέει για αγορά προϊόντων από το εξωτερικό μειωθεί στο 1/12 από 1/6 τότε οι συνολικές διαρροές θα είναι ίσες με 0,45 και η τιμή του πολλαπλασιαστή ίση με 2,22.

Πολιτισμός, Τουρισμός, Περιφερειακή Ανάπτυξη
Ενότητα: Τουρισμός, Ανάπτυξη και Περιβάλλον

Σε κάθε περίπτωση αυτές οι επιπτώσεις από τις δαπάνες των τουριστών σε μια οικονομία δεν περιορίζονται στις άμεσες επιδράσεις και στις επιδράσεις του πολλαπλασιαστική εισοδήματος. Οι αυξημένες δαπάνες από τους τουρίστες βοηθάνε στην δημιουργία νέων θέσεων εργασίας (πολλαπλασιαστικής απασχόλησης), στην αύξηση των συναλλακτικών πράξεων και στην κατασκευή νέων υποδομών για την φιλοξενία των τουριστών (πολλαπλασιαστικής κεφαλαίου). Επιπλέον οι αύξηση των συναλλακτικών πράξεων που προκύπτουν από τον τουρισμό αυξάνουν τα φορολογικά έσοδα μέρος των οποίων επιστρέφεται στην περιοχή μέσω των δημοσίων επενδύσεων ως μέρος της κοινωνικής πολιτικής της κυβέρνησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αραβαντινού Π., *Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και βιο-κλιματικός σχεδιασμός στην τουριστική βιομηχανία*, www.sidsete.gr/files/P.Aravantinou-Ergasia.doc 2005
- Ηγουμενάκης Ν., *Τουριστική Οικονομία*, Εκδόσεις Interbooks, 1991
- Καρβούνης Σ., *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλης, 1991
- Καρβούνης Σ., Δ. Γεωργακέλης, *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλη, 2003
- Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και περιβάλλον*, Εκδόσεις Κριτική, 2001
- Κουσούνης Σ., *Το στοίχημα «δώδεκα μήνες τουρισμός»* Στην Εφημερίδα *Καθημερινή*, 23/07/2006
- Λαγός Δ., *Τουριστική Οικονομική*, Εκδόσεις Κριτική, 2005
- Κ. Μπίθας, *Οικονομική Θεώρηση Περιβαλλοντική Προστασίας*, Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Μπίτσικα Π., Τράτσα Μ., *Οι τουρίστες «ερημώνουν» τις ακτές* Στην Εφημερίδα *Το Βήμα*, 13/05/2001
- Σωπασή Ε., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη στην περιφέρεια Κρήτης*, 2005
www.dratte.gr/periodiko/tefxos1/8.pdf
- Τσάλτας Γ., Χρηστάκης Μ., *Τουριστική και Περιβαλλοντική Μελέτη περιοχής Ηπείρου*, Κοινοτικό Πρόγραμμα Equal, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2006

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ankomah P., K., Larson R., T., *Education Tourism: a strategy to sustainable tourism development in Sub-Saharan Africa*, DPMN Bulletin, 2000, Vol. 7
<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/IDEP/UNPAN002585.pdf>
- Barcelona Field Studies Centre, www.geographyfieldwork.com
- Fomer H., Gabel L. H. και Opschoor H., *Principles of Environmental and Resource Economics*, Εκδόσεις Edward Elgar Publishing Limited, 1997

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι επιπτώσεις του τουρισμού διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες καθώς δεν περιορίζονται στην οικονομία, αλλά επεκτείνονται στην κοινωνία, στον πολιτισμό και στο περιβάλλον. Αυτές οι πολλαπλές επιδράσεις οφείλονται στις πολλές διαστάσεις του φαινομένου του τουρισμού καθώς συνδέεται με πολλές άλλες οικονομικές δραστηριότητες, ενώ αποτελεί μία από τις οικονομικές δραστηριότητες με τις μεγαλύτερες επιπτώσεις στο περιβάλλον και στην κοινωνική ζωή μιας περιοχής αφού συνδέεται άμεσα με αυτές. Για παράδειγμα η κατασκευαστική και οικιστική ανάπτυξη που σχετίζεται με τον τουρισμό μπορεί να προκαλέσει σημαντική υποβάθμιση της ποιότητας του περιβάλλοντος.

Η ποσοτικοποίηση και η αξιολόγηση αυτών των επιπτώσεων συγκεντρώνουν μεγάλο ενδιαφέρον. Οι αρνητικές επιπτώσεις από την τουριστική δραστηριότητα στο περιβάλλον και στην πολιτισμική δραστηριότητα μιας περιοχής μπορεί να οφείλονται στην φυσική φθορά και απώλεια των πόρων από την συνεχή χρήση τους και από την υποβάθμισή των εθίμων. Ειδικά ο τρόπος ανάπτυξης του τουρισμού που θα επιλεγεί, μπορεί να μεταβάλλει σε μεγάλο βαθμό τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των τουριστικών περιοχών και τον τρόπο που αναπτύσσονται οι οικονομίες αυτών. Γίνεται φανερό λοιπόν η ανάγκη ελέγχου της τουριστικής ανάπτυξης για τον περιορισμό των αρνητικών επιδράσεων.

Παρόλα αυτά, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο τουρισμός παρουσιάζει και πολλές θετικές επιδράσεις. Εκτός από την θετική της επιρροή στην οικονομία, η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να βοηθήσει στην προστασία των φυσικών και πολιτιστικών πόρων μέσω της δημιουργίας πιέσεων προστασίας των περιβαλλοντικών πόρων, λόγω της μεγαλύτερης ευαισθησίας στα θέματα προστασίας του περιβάλλοντος. Επίσης ο τουρισμός μπορεί να οδηγήσει στην γενικότερη βελτίωση της ποιότητας ζωής μέσω των έργων υποδομής που δεν θα κατασκευάζονταν χωρίς την ύπαρξη τουριστικής δραστηριότητας στην περιοχή.

Οι επιπτώσεις του τουρισμού στα διάφορα επίπεδα συνδέονται στενά και πολλές φορές είναι δύσκολο να απομονωθεί η επίδραση σε ένα από αυτά. Για παράδειγμα η οικονομική διάσταση του τουρισμού είναι στενά αλληλεξαρτώμενη από την περιβαλλοντική καθώς ο τουρισμός συνδέεται στενά με τη φυσική κληρονομιά μιας περιοχής. Για αυτό το λόγο πολλές φορές η εξέταση των επιπτώσεων του τουρισμού στο γενικότερο περιβάλλον λαμβάνει την μορφή διεπιστημονικής ανάλυσης.

Ακολουθεί η περιγραφή των επιπτώσεων του τουρισμού στην οικονομία, στην κοινωνία, στον πολιτισμό και στο περιβάλλον (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001):

5.1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Επειδή ο τουρισμός είναι κλάδος εντάσεως εργασίας βοηθάει στην μείωση της ανεργίας. Τα χαρακτηριστικά όμως της απασχόλησης στον τουρισμό συνδέονται άμεσα με τα χαρακτηριστικά του τουρισμού. Πιο συγκεκριμένα ο εποχικός, συνήθως, χαρακτήρας του τουρισμού δημιουργεί απασχόληση κυρίως εποχική όπου απασχολούνται κυρίως ανειδίκευτα άτομα. Επιπλέον ο τουρισμός ευνοεί την λειτουργία μικρών επιχειρήσεων με έντονο το στοιχείο της αυτό-απασχόλησης. Σε

πολλές περιπτώσεις λόγω αυτού του χαρακτηριστικού, το εισόδημα από την εργασία στον τομέα του τουρισμού είναι συμπληρωματικό κάποιου άλλου εισοδήματος του ατόμου από κάποια άλλη απασχόληση κυρίως στην γεωργία τους μήνες εκτός καλοκαιριού.

Η επίδραση του τουρισμού στο ισοζύγιο πληρωμών δεν είναι το ίδιο ξεκάθαρη. Η εισαγωγή προϊόντων από το εξωτερικό για την υποστήριξη του τουριστικού τομέα επιβαρύνει το ισοζύγιο πληρωμών ενώ από την άλλη οι συναλλαγματικές εισροές από τους τουρίστες δρα θετικά στο ισοζύγιο πληρωμών.

Ο τουρισμός βοηθάει επίσης στην οικονομική ανάπτυξη γεωγραφικά απομονωμένων περιοχών όπου δεν υπάρχει κάποια άλλη σημαντική οικονομική δραστηριότητα. Η τουριστική ανάπτυξη τονώνει την τοπική οικονομία αυξάνοντας την απασχόληση και τα εισοδήματα, επιτυγχάνοντας την μείωση της μετανάστευσης των ανθρώπων στα μεγάλα αστικά κέντρα.

Τα έσοδα του κράτους από φόρους αυξάνονται από την τουριστική ανάπτυξη λόγω της αύξησης των συναλλακτικών πράξεων αλλά και από την δημιουργία πολλών μικρών επιχειρήσεων. Εξάλλου η πλειοψηφία των απασχολούμενων στον τουριστικό κλάδο διαθέτει υψηλά εισοδήματα με αντίστοιχα υψηλή καταναλωτική δαπάνη.

Επιπλέον, όπως έχει ήδη αναφερθεί και στην προηγούμενη ενότητα, η αλματώδης τουριστική ανάπτυξη προκαλεί πληθωριστικές πιέσεις λόγω της τόνωσης της ζήτησης για τα προϊόντα της περιοχής αλλά και επειδή οι επισκέπτες από το εξωτερικό εισάγουν χρήματα τα οποία δεν συνδέονται με την παραγωγή στην περιοχή υποδοχής. Ακόμη, λόγω της μεγάλης σε έκταση οικοπεδοποίησης μπορεί να παρατηρηθεί σημαντική αύξηση στις τιμές των ακινήτων και των οικοπέδων.

5.2 ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η ανάπτυξη του τουρισμού σε μια περιοχή μπορεί να αλλάξει τα χαρακτηριστικά και τις λειτουργίες της τοπικής κοινωνίας. Αυτές οι αλλαγές είναι πιο έντονες σε περιοχές της υπαίθρου και σε αγροτικές περιοχές. Οι μεταβολές αυτές αφορούν κυρίως την επικράτηση παραγωγικών δομών που αφορούν τον τουρισμό με αποτέλεσμα την διαμόρφωση μιας νέου τύπου «αστικοποιημένης» κοινωνικής δομής, ενώ σημαντικές είναι και οι αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις των ατόμων.

Επιπλέον είναι συχνή η μεταπήδηση των ατόμων σε επαγγέλματα του τουριστικού κλάδου, αφήνοντας τα επαγγέλματα που εξασκούσαν προηγουμένως, λόγω των υψηλότερων εισοδημάτων και της μεγαλύτερης κοινωνικής αποδοχής που απολαμβάνουν τα τουριστικά επαγγέλματα. Η κινητικότητα αυτή συναντάται κυρίως στους νέους και τις γυναίκες.

Η αλληλεπίδραση των μόνιμων κατοίκων της περιοχής με τους τουρίστες επηρεάζεται άμεσα από τον τύπο τουριστικής ανάπτυξης που ακολουθείται στην περιοχή και τις διαφορές των πολιτισμικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών μεταξύ τους. Τα αποτελέσματα δε αυτής της επικοινωνίας συνδέονται άμεσα με το στάδιο ανάπτυξης του τουρισμού. Η σχέση αυτή μπορεί να ποικίλει από φιλική έως και καθαρά «εμπορική» δηλαδή σαν σχέση πωλητή και πελάτη.

5.3. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Οι αλλαγές που επέρχονται στην παραγωγική και κοινωνική δομή εξαιτίας της τουριστικής ανάπτυξης μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά τα ήθη και τα έθιμα που υπάρχουν σε μία περιοχή, όπως για παράδειγμα να μεταβάλλουν την εκτίμηση των ανθρώπων για τις τοπικές παραδόσεις και τα έθιμα.

Η μεγαλύτερη όμως επίπτωση στις πολιτισμικές παραδόσεις αφορά την πιθανή εμπορευματοποίηση τους. Πιο συγκεκριμένα πολιτιστικές εκδηλώσεις και έθιμα χρησιμοποιούνται για την προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού, ενώ καλλιτεχνικές δημιουργίες μετατρέπονται σε τουριστικά προϊόντα. Αυτή η εμπορευματοποίηση συχνά καταλήγει σε φτωχά από άποψη ποιότητας αποτελέσματα που δεν αποδίδουν τον απαραίτητο σεβασμό αλλά και τα πραγματικά χαρακτηριστικά του τοπικού πολιτισμού.

5.4 ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η ισορροπία του φυσικού περιβάλλοντος, ιδιαίτερα σε οικολογικά ευαίσθητες περιοχές, μπορεί να διαταραχθεί από την τουριστική ανάπτυξη. Η συνεχής τουριστική ανάπτυξη συνεπάγεται μεγάλης έκτασης οικοπεδοποίηση στερώντας έτσι τη γη, το νερό αλλά και αναγκαίες επενδύσεις από τον αγροτικό και άλλους κλάδους της οικονομίας. Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του τουρισμού στις τουριστικές περιοχές είναι η συνεχής επέκτασή του και η διεκδίκηση ολοένα και περισσότερου χώρου για την κατασκευή των απαραίτητων υποδομών.

Επιπλέον ο τουρισμός σαν οικονομική δραστηριότητα εξαρτάται άμεσα από το δομημένο και φυσικό περιβάλλον της εκάστοτε περιοχής, με αποτέλεσμα πολλές φορές να παρατηρείται μια μετατροπή των οικιστικών συνόλων σε τουριστικούς πόρους. Εξάλλου δεν διαθέτουν όλες οι τουριστικές περιοχές την ίδια ικανότητα στην απορρόφηση μεγάλου όγκου υποδομών και τουριστών, με τον όρο «φέρουσα ικανότητα» να περιγράφει την δυνατότητα ενός τόπου στο να υποστηρίξει ένα συγκεκριμένο όγκο τουριστών και τουριστικών υποδομών.

Παράλληλα η διαχείριση του τουρισμού ειδικότερα σε σχέση με το περιβάλλον και την χωροταξία συνδέεται με την έννοια της βιώσιμης τουριστικής

ανάπτυξης, δηλαδή την ισόρροπη τουριστική ανάπτυξη που λαμβάνει υπόψη την φθορά του περιβάλλοντος που προκαλεί και διαμορφώνει τις συνθήκες για την διατήρηση ή και την βελτίωση της ποιότητας αυτού.

5.5 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Ως ενδεικτικό παράδειγμα προσπάθειας εκτίμησης της χρηματικής αξίας του περιβάλλοντος και των σχετικών ζητημάτων που εγείρονται μπορούμε να αναφέρουμε την περίπτωση ενός δασικού οικοσυστήματος. Εφόσον αυτό διατηρείται σε οικολογική ισορροπία θα μπορούσε να προσφέρει κάποια ποσότητα ξύλου για υλοτομία και ταυτόχρονα δραστηριότητες αναψυχής.

Υποβάθμισή του (πυρκαγιά ή όξινη βροχή) αποκλείει τόσο την υλοτομία όσο την αναψυχή. Η αξία των δύο αυτών απολεσθέντων δραστηριοτήτων, που δεν μπορούν πια να υλοποιηθούν λόγω της υποβάθμισης περιβάλλοντος αποτελεί ένδειξη για την αξία της προστασίας του περιβάλλοντος.

Όμως το δάσος αυτό δεν συνεισφέρει μόνο στην ευημερία που απορρέει από την υλοτομία και την αναψυχή. Ένα δασικό οικοσύστημα συνεισφέρει στην παραγωγή οξυγόνου και διαχείριση αερίων ρύπων, αποτελεί χώρο “υποδοχής” της αντίστοιχης βιοποικιλότητας που ζει εντός του, στην αποτροπή πλημμύρων και σε μια σειρά από άλλες “περιβαλλοντικές υπηρεσίες”.

Βλέπουμε λοιπόν ότι πέρα από τα αγαθά που απευθύνονται σε μια κανονική αγορά (στο παράδειγμά μας υλοτομία και αναψυχή) ένα οικοσύστημα προσφέρει και άλλες περιβαλλοντικές υπηρεσίες για τις οποίες δεν υπάρχει αγορά.

Δεν μπορεί να καθοριστεί τιμή και αξία τους.

Άρα αν περιοριστεί η εκτίμηση οικονομικής αξίας περιβάλλοντος μόνο στα περιβαλλοντικά αγαθά και υπηρεσίες που υπάρχει αγορά (τιμή και ακριβής

χρηματική αξία), ουσιαστικά προκύπτει σαφής υποεκτίμηση της ευημερίας που απορρέει από περιβάλλον.

Κατηγορίες Περιβαλλοντικής Ευημερίας

1. Άμεση χρήση φυσικού περιβάλλοντος.

Άτομα μιας κοινωνίας χρησιμοποιούν άμεσα το φυσικό περιβάλλον και τις περιβαλλοντικές υπηρεσίες τόσο στις παραγωγικές όσο και καταναλωτικές τους διαδικασίες.

Παράδειγμα

Η θάλασσα αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της παραγωγικής διαδικασίας μιας ιχθυοτροφικής μονάδας.

Το νερό συνεισφέρει κατά μοναδικό και αμετάκλητο τρόπο στις γεωργικές καλλιέργειες.

Οι δύο αυτές περιπτώσεις συνιστούν άμεσες χρήσεις περιβαλλοντικών στοιχείων και υπηρεσιών.

2. Έμμεσες χρήσεις φυσικού περιβάλλοντος.

Αυτές που δεν είναι τυπικά απαραίτητες στην παραγωγική ή στην καταναλωτική διαδικασία αλλά η ύπαρξή τους οδηγεί τις διαδικασίες αυτές στο να αποκτούν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και να αποφέρουν υψηλότερη ευημερία.

Παράδειγμα

Ελκυστικό θέρετρο χωροθετημένο κοντά σε αισθητικά και οικολογικά άριστη παραλία χρησιμοποιεί το φυσικό περιβάλλον έμμεσα. Το θέρετρο σαν κατάλυμα και παροχέας άλλων υπηρεσιών αναψυχής θα μπορούσε να υπάρξει και αλλού, αυτό που του δίνει τον ξεχωριστό ελκυστικό χαρακτήρα είναι η γειτνίαση με την ποιοτική ακτή.

3. Η "πιθανότητα χρήσης στο μέλλον" (*option use*)

“Πιθανότητα χρήσης στο μέλλον” υπονοεί την χρησιμότητα που αντλείται τώρα από εξασφάλιση ύπαρξης περιβαλλοντικής υπηρεσίας στο μέλλον.

Ο λόγος επιθυμίας για εξασφάλιση της πιθανής χρήσης της περιβαλλοντικής υπηρεσίας στο μέλλον έγκειται στο ότι το άτομο θεωρεί πιθανή την αλλαγή των προτιμήσεών του στο μέλλον.

4. Η "αμιγώς πιθανή μελλοντική χρήση (*quasi-option utility*)”.

Ειδική κατηγορία της “πιθανής μελλοντικής χρήσης”.

Την εντοπίζουμε σε καταστάσεις όπου μελλοντική χρήση θα προέλθει μετά από αύξηση γνώσεών μας για αξιοποίηση περιβαλλοντικού αγαθού ή υπηρεσίας.

Παράδειγμα

Κάποια είδη πανίδας δεν παρουσιάζουν καμία δυνατότητα μελλοντικής χρήσης με τα σημερινά δεδομένα και προτιμήσεις. Όμως ενδέχεται η επιστημονική έρευνα στον τομέα της φαρμακολογίας να δώσει δυνατότητα παραγωγής χρησιμων φαρμάκων από αυτά τα είδη της πανίδας. Όταν και εάν συμβεί αυτό οι πολίτες θα αντλήσουν χρησιμότητα από τα εν λόγω είδη πανίδας λόγω της ίασης των σχετικών ασθενειών.

5. "Ευημερία ύπαρξης" (*existence utility*)

Το είδος αυτής της περιβαλλοντικής ευημερίας δεν συνδέεται με την χρήση. Το άτομο ενδέχεται να αντλεί ευημερία από την εξασφάλιση ύπαρξης και μόνο περιβαλλοντικών στοιχείων και υπηρεσιών χωρίς να συνδέει την ύπαρξή τους με κάποιας μορφής τωρινής ή μελλοντικής χρήσης.

Παράδειγμα

Ενδεχομένως να νιώθουμε ικανοποίηση αν υπάρχουν λευκές φάλαινες αν και ποτέ στην ζωή μας δεν πρόκειται να τις δούμε

6. "Αξία ύπαρξης" (existence value)

Εναλλακτική έκφραση της "ευημερίας ύπαρξης".

Υπονοώντας ότι η αξία είναι μέτρο ευημερίας.

Σε μερικές περιπτώσεις η ευημερία ύπαρξης συνδέεται με ουσιαστική περιβαλλοντική και βιολογική αξία που έχει ένα περιβαλλοντικό στοιχείο, οπότε καλείται και "εσωτερική" ή "ουσιαστική" αξία.

Ταύτιση "εσωτερικής" ή "ουσιαστικής" αξίας με "αξία ύπαρξης" εγείρει αντιρρήσεις.

Αξία ύπαρξης είναι η εκτίμηση σε χρηματικές μονάδες της ευημερίας που απολαμβάνει το άτομο όταν γνωρίζει την ύπαρξη του περιβαλλοντικού αγαθού. Συνδέεται με υποκειμενική αξιολόγηση κάθε ατόμου, που καθορίζεται από τις προτιμήσεις του για αγαθά και υπηρεσίες (Μπίθας, 2003).

Παράδειγμα

Αξία ύπαρξης που αποδίδει μια δεδομένη κοινωνία στον λευκό καρχαρία ίσως να είναι μηδενική αφού υποκειμενικά τα μέλη της κοινωνίας εκτιμούν ότι ο λευκός καρχαρίας είναι ένα επιθετικό και αιμοβόρο είδος το οποίο ακόμα και αν δεν υπήρχε δεν θα τους μείωνε καθόλου την ευημερία που παίρνουν από το φυσικό περιβάλλον.

Η εκτίμηση αυτή όμως σε καμιά περίπτωση δεν καθιστά την "ουσιαστική περιβαλλοντική-βιολογική αξία" του λευκού καρχαρία μηδενική. Ο λευκός καρχαρίας είναι ένα βασικό είδος στην τροφική αλυσίδα των ωκεανών, εξασφαλίζοντας έτσι την οικολογική ισορροπία στο οικοσύστημα.

Άρα “περιβαλλοντική–βιολογική αξία” είναι αυθύπαρκτη, καθοριζόμενη από οικολογικές, βιολογικές ιδιότητες του είδους.

Ενδέχεται “περιβαλλοντική–βιολογική αξία” να μην συνεκτιμάται κατάλληλα και να μην απεικονίζεται μέσω της “αξίας ύπαρξης”.

Πρέπει να είναι σαφές ότι οι δύο έννοιες δεν ταυτίζονται (Μπίθας, 2003).

Συνολική Οικονομική Αξία = Αξία χρήσης + Αξία Ύπαρξης

Αξία Χρήσης =

Αξία άμεσης χρήσης +

Αξία έμμεσης χρήσης +

Αξία πιθανής χρήσης στο μέλλον +

Αξία “αμιγώς” πιθανής μελλοντικής χρήσης

5.6 ΜΕΤΡΗΣΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ

Ας τονισθεί ότι το (φυσικό) περιβάλλον περιλαμβάνει όλα τα στοιχεία του κόσμου μας. Διακρίνεται σε (Καρβούνης, 1991)

- ΦΥΣΙΚΟ (ή ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟ) με τους ζώντες οργανισμούς και την φύση,
- ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ με τους ανθρώπους,
- ΤΕΧΝΗΤΟ με τα έργα υποδομής,
- ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ με τα δημιουργήματα της πολιτιστικής κληρονομιάς και
- ΘΕΣΜΙΚΟ περιβάλλον με το σύνολο των θεσμών για την οργάνωση της πολιτικής, κοινωνικής, οικονομικής, κλπ ζωής.

ΜΙΑ ΡΥΠΟΓΟΝΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙ:

1) Στο οικοσύστημα και την οικολογική ισορροπία: που επιτελεί τις σημαντικές λειτουργίες της ανακύκλωσης και της αναπαραγωγής της ζωής όλων των ζωντανών οργανισμών.

(Οικοσύστημα = σχέση ενός ζωντανού οργανισμού με το περιβάλλον του).

Παραδείγματα οικοσυστημάτων:

Βιότοποι σε μια λίμνη, ανθρώπινοι πληθυσμοί σε μια περιοχή, δάση σε ένα χωριό κ.λ.π. Στο ευρύτερο οικοσύστημα έχουμε την ηλιοφάνεια, την ατμόσφαιρα, την πανίδα (όλα τα ζώα), την χλωρίδα (φυτά, δένδρα, κ.λ.π.), την θάλασσα, κ.λ.π.

2) Στο ανθρώπινο περιβάλλον:

Στην υγεία του ανθρώπου, αναπαραγωγή, κατοικία, θνησιμότητα, αναψυχή, κ.λ.π.

3) Στο τεχνητό περιβάλλον:

Στα δημιουργήματα του ανθρώπου στην γη (υποδομή, κτίρια, διαμόρφωση χώρου, εγγειοβελτιωτική έργα, συγκοινωνιακά έργα, οικοδομές κ.α.)

4) Στο πολιτιστικό περιβάλλον:

Αρχαιολογικούς χώρους, παραδοσιακούς οικισμούς, κ.λ.π.

5) Στο θεσμικό περιβάλλον:

Διατήρηση παραδοσιακών αξιών της ζωής, προώθηση της δημοκρατίας, κ.λ.π.

Οι κυριότερες ζημιογόνες επιπτώσεις είναι:

Ασθένειες, θάνατοι στους ζώντες οργανισμούς, υποβάθμιση, οχλήσεις, αλλοίωση στην σύνθεση π.χ. των τροφίμων, φθορές ή βλάβες σε οικοδομήματα, εξαφάνιση σπανίου είδους πτηνών κ.λπ.

Ουσίες που ρυπαίνουν ονομάζονται ΡΥΠΑΝΤΕΣ και είτε είναι ΔΙΑΛΥΤΟΙ αν εξαφανίζονται ή αφομοιώνονται βιολογικά (τροφές, ξύλα, κ.λ.π.) ή ΜΗ ΔΙΑΛΥΤΟΙ που δεν διαλύονται, όπως τα βαρέα πλαστικά και τα κουτιά αλουμινίου.

Ρύπανση μπορεί να είναι ΜΕΡΙΚΗ και ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ή ΟΛΙΚΗ και ΜΟΝΙΜΗ.

Στην πρώτη περίπτωση το κόστος είναι χαμηλό ενώ στην δεύτερη υψηλό. Ειδική περίπτωση ρύπανσης είναι η μόλυνση που αναφέρεται στην πρόκληση παθογενών μικροοργανισμών στο περιβάλλον (π.χ. επικίνδυνες ασθένειες).

Οι κυριότεροι ρυπαντές είναι:

- επιβλαβείς χημικές ουσίες ή αέρια (NO_x, SO_x, κα)
- απόβλητα βιομηχανιών και απορρίμματα (μπάζα, κα)
- σκόνες ορυχείων
- οσμές
- καπνοί
- ηχητική ρύπανση (θόρυβοι) και κυκλοφοριακή συμφόρηση
- όχληση

Το κόστος ρύπανσης του περιβάλλοντος είναι συνάρτηση του βαθμού προσβολής του περιβάλλοντος .

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΚΤΙΜΗΣΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ

(Καρβούνης και Γεωργακέλης, 2003. Καρβούνης 1991).

A) Αντικειμενική περιγραφή με τεχνικά και οικονομική στοιχεία της πηγής της ρύπανσης και των αποτελεσμάτων της.

B) Ανάλυση και μέτρηση επιπτώσεων με κάποιο υπόδειγμα ανάλυσης (μοντέλο) αφού δοθούν τιμές σε όλες τις παραμέτρους του.

Γ) Συστηματική παρουσίαση ποσοτικών και ποιοτικών επιπτώσεων.

Ας δούμε τώρα κάποιες εκτιμήσεις περιβαλλοντικών επιπτώσεων (Καρβούνης και Γεωργακέλης, 2003).

1. Εκτίμηση οικονομικού κόστους σε περίπτωση ασθένειας / όχλησης

A) Σε περίπτωση ασθένειας εξαιτίας ρυπαντή υπολογίζουμε την διαφυγούσα παραγωγικότητα του εργαζομένου τις ημέρες της νοσηλείας συν τις δαπάνες νοσηλείας.

ΑΠΩΛΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ = ΗΜΕΡΕΣ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ * ΜΕΣΗ ΗΜΕΡΗΣΙΑ

ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ

ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΚΟΣΤΟΣ ΑΣΘΕΝΟΥΣ = ΑΠΩΛΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ +
+ ΔΑΠΑΝΕΣ ΝΟΣΗΛΕΙΑΣ

B) Σε περίπτωση όχλησης των κατοίκων μιας περιοχής το κόστος της επίπτωσης ισούται με την δαπάνη μετακίνησης και εγκατάστασης των κατοίκων σε άλλη περιοχή με μηδενική όχληση.

ΚΟΣΤΟΣ ΟΧΛΗΣΗΣ = Δαπάνη μετακίνησης και νέας εγκατάστασης + Απώλεια εμπράγματων πόρων και εισοδήματα.

2. Αλλοίωση / καταστροφή πολιτιστικών μνημείων.

Ποιοτική αναφορά και ανάλυση συγκεκριμένων τεχνικών και περιγραφικών στοιχείων του μνημείου που έχει καταστραφεί.

3. Ρύπανση ατμόσφαιρας, εδαφών, υδάτων, οικοσυστήματος.

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟ ΚΟΣΤΟΣ = το κόστος της μερικής ρύπανσης (εκτίμηση καταστροφής) + το κόστος αποκατάστασης της οικολογικής ισορροπίας

Σε περίπτωση που δεν είναι δυνατή η αποκατάσταση της οικολογικής ισορροπίας υπολογίζουμε το κόστος της ολικής ρύπανσης με ΑΝΑΛΥΣΗ

ΚΟΣΤΟΥΣ – ΟΦΕΛΟΥΣ ή με την μέθοδο εισροών – εκροών ή το υπόδειγμα του ισοζυγίου υλικών (Materials balance model).

4. Μείωση αγροτικής παραγωγής.

ΚΟΣΤΟΣ= συνολική αξία απώλειας αγροτικής παραγωγής

+ καταστροφή αγροτικού κεφαλαίου (ζωικό κεφάλαιο υποβάθμιση εδαφών, κ. α.)

+ υποβάθμιση αγροτικής γης

+ άλλες έμμεσες αρνητικές επιπτώσεις (μετακίνηση οικισμών, κοπαδιών, κ.α.)

+ δευτερογενείς αρνητικές επιδράσεις (μείωση δραστηριότητας π.χ. τυροκομίας, μεταφορών, κ.α.) και από την μείωση της κτηνοτροφικής παραγωγής.

5. Προσβολή αισθητικής, τοπίου και μείωσης τουρισμού.

Συνολικό κόστος = δαπάνες μετακίνησης + απώλεια τουριστικού εισοδήματος + αισθητικό κόστος.

6. Ρύπανση θαλασσών.

Καταστροφή στο πλαγκτόν, μείωση αλιευτικής παραγωγής, αδυναμία τουριστικής αξιοποίησης της περιοχής για τουρίστες (λουόμενους, δυσαρέσχεια ψαράδων), αισθητικό κόστος από ρύπανση

7. Κόστος βιομηχανικής συγκέντρωσης και κυκλοφοριακής συμφόρησης.

α) απώλεια χρόνου καλύτερης εναλλακτικής παραγωγικής απασχόλησης ατόμων λόγω συμφόρησης

Πολιτισμός, Τουρισμός, Περιφερειακή Ανάπτυξη
Ενότητα: Τουρισμός, Ανάπτυξη και Περιβάλλον

β) απώλεια πρόσθετων υλικών πόρων (π.χ. από επιπλέον καύση βενζίνης ή το κατά μονάδα πρόσθετο λειτουργικό κόστος του τροχοφόρου)

γ) το ψυχικό κόστος και οι δευτερεύουσες αρνητικές επιπτώσεις

Είναι σημαντικό να ποσοτικοποιήσουμε τα κόστη καθώς το περιβάλλον θεωρείται ως Δημόσιο Αγαθό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αραβαντινού Π., *Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και βιο-κλιματικός σχεδιασμός στην τουριστική βιομηχανία*, www.sidsete.gr/files/P.Aravantinou-Ergasia.doc 2005
- Ηγουμενάκης Ν., *Τουριστική Οικονομία*, Εκδόσεις Interbooks, 1991
- Καρβούνης Σ., *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλης, 1991
- Καρβούνης Σ., Δ. Γεωργακέλης, *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλη, 2003
- Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και περιβάλλον*, Εκδόσεις Κριτική, 2001
- Κουσουνής Σ., *Το στοίχημα «δώδεκα μήνες τουρισμός»* Στην Εφημερίδα *Καθημερινή*, 23/07/2006
- Λαγός Δ., *Τουριστική Οικονομική*, Εκδόσεις Κριτική, 2005
- Κ. Μπίθας, *Οικονομική Θεώρηση Περιβαλλοντική Προστασίας*, Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Μπίτσικα Π., Τράτσα Μ., *Οι τουρίστες «ερημώνουν» τις ακτές* Στην Εφημερίδα *Το Βήμα*, 13/05/2001
- Σωπασή Ε., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη στην περιφέρεια Κρήτης*, 2005
www.dratte.gr/periodiko/tefxos1/8.pdf
- Τσάλτας Γ., Χρηστάκης Μ., *Τουριστική και Περιβαλλοντική Μελέτη περιοχής Ηπείρου*, Κοινοτικό Πρόγραμμα Equal, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2006

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ankomah P., K., Larson R., T., *Education Tourism: a strategy to sustainable tourism development in Sub-Saharan Africa*, DPMN Bulletin, 2000, Vol. 7
<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/IDEP/UNPAN002585.pdf>
- Barcelona Field Studies Centre, www.geographyfieldwork.com
- Fomer H., Gabel L. H. και Opschoor H., *Principles of Environmental and Resource Economics*, Εκδόσεις Edward Elgar Publishing Limited, 1997

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΒΑΣΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΤΟΥ

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Σύμφωνα με την οικονομική θεωρία οι αγορές συνήθως οδηγούν σε κοινωνικά επιθυμητά, δηλαδή άριστα, επίπεδα παραγωγής και κατανομής των πόρων. Όμως είναι πλέον κοινά αποδεκτό μεταξύ των οικονομολόγων ότι η οικονομική δραστηριότητα, συχνά, οδηγεί σε μη κοινωνικά επιθυμητές συνέπειες για το περιβάλλον αλλά και για άλλες πτυχές της κοινωνίας, κατάσταση γνωστή ως αποτυχία της αγοράς. Αυτό μπορεί να συμβαίνει κυρίως για τρεις λόγους, ήτοι όταν υπάρχουν ατελώς ανταγωνιστικές αγορές (για παράδειγμα, ύπαρξη μονοπωλίου ή ατελής πληροφόρηση), δημόσια αγαθά και εξωτερικές οικονομίες ή επιβαρύνσεις (externalities). Σε αυτό το κεφάλαιο θα περιγράψουμε σύντομα τα βασικά εργαλεία της οικονομικής της ευημερίας για να δούμε την αποτελεσματικότητα που μπορούν να επιτύχουν οι αγορές και έπειτα θα εξετάσουμε την λειτουργία των αγορών όταν ισχύουν δύο από τις βασικές αιτίες αποτυχίας της αγοράς δηλαδή η προσφορά δημοσίων αγαθών και η ύπαρξη εξωτερικοτήτων. Αυτή η ανάλυση θα βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση των προβλημάτων που προκαλεί ο τουρισμός στην ποιότητα του περιβάλλοντος καθώς και την σχέση αλληλεπίδρασής τους.

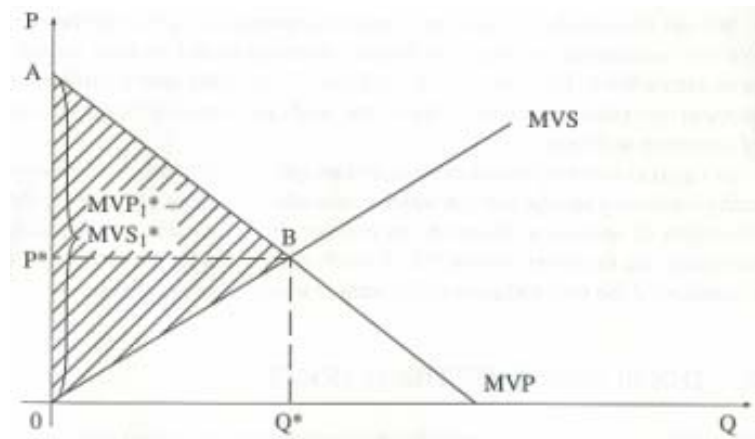
Η αποτελεσματικότητα της αγοράς

Η συμμετοχή των ατόμων στην αγορά κατά κανόνα αυξάνει την προσωπική τους ωφέλεια. Γενικά, κάθε καταναλωτής θα αγοράσει ένα αγαθό ή μια υπηρεσία μόνο σε εκείνη την περίπτωση που βελτιώνεται η ατομική του κατάσταση, ενώ ταυτόχρονα η συναλλαγή αυτή δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί αν ο παραγωγός

δεν ωφελούνταν επίσης από αυτή. Έτσι οποιαδήποτε και αν είναι η αρχική κατανομή των πόρων μεταξύ των συναλλασσομένων, με κάθε συναλλαγή που πραγματοποιείται, επιτυγχάνεται η αύξηση της ατομικής τους χρησιμότητας. Είναι φανερό ότι όταν υπάρχουν άτομα που επιθυμούν να προβούν σε συναλλαγές, αργά η γρήγορα, θα βρουν όλες τις αμοιβαίως συμφέρουσες αγοραπωλησίες. Αυτό βέβαια γίνεται πιο δύσκολα όσο αυξάνει ο αριθμός των συναλλασσομένων, αλλά μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι άνθρωποι θα βρουν τρόπους να απλοποιήσουν αυτή την διαδικασία και να ωφεληθούν τελικά από τις μεταξύ τους συναλλαγές. Αν σε κάποια συγκεκριμένη στιγμή οι αποφάσεις των καταναλωτών και των παραγωγών δεν συμβαδίζουν ο μηχανισμός της αγοράς θα επαναπροσδιορίσει την ισορροπία. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση ύπαρξης υπερβάλλουσας ζήτησης του αγαθού Q, η τιμή του θα αυξηθεί τόσο ώστε να επέλθει η ισορροπία, ενώ στην αντίθετη περίπτωση όπου εμφανίζεται υπερβάλλουσα προσφορά, η τιμή θα μειωθεί έως το σημείο όπου η ζήτηση του αγαθού Q θα ισούται με την προσφερόμενη ποσότητά του.

Είναι φανερό ότι αφού ο κάθε καταναλωτής πληρώνει την ίδια τιμή (ανεξάρτητα με την επιθυμία του προς πληρωμή) και αγοράζει όλη την ποσότητα του αγαθού που επιθυμεί σε αυτήν την τιμή, ενώ ο κάθε παραγωγός λαμβάνει την ίδια τιμή για κάθε μονάδα του αγαθού που πουλάει και πουλάει όση ποσότητα επιθυμεί στην συγκεκριμένη τιμή, η ωφελιμότητα του κάθε ατόμου δεν μπορεί να βελτιωθεί από μια ανακατανομή του αγαθού από ένα άτομο σε κάποιο άλλο. Στο σχήμα απεικονίζονται τα πλεονάσματα του καταναλωτή και του παραγωγού όταν η αγορά επιτυγχάνει την ισορροπία προσφοράς και ζήτησης.

Πολιτισμός, Τουρισμός, Περιφερειακή Ανάπτυξη
Ενότητα: Τουρισμός, Ανάπτυξη και Περιβάλλον

Πηγή: Fomer H., Gabel L. H. και Opschoor H. (1997)

Η καμπύλη MVP («marginal willingness to pay») περιγράφει την ζητούμενη ποσότητα για το αγαθό Q σε κάθε τιμή. Αναφέρεται ως «οριακή προθυμία πληρωμής» για να δηλώσει την τιμή που είναι διατεθειμένοι οι καταναλωτές να πληρώσουν για την τελευταία ποσότητα που αγοράζεται. Κατά αντίστοιχο τρόπο, η καμπύλη MVS («marginal willingness to sell») περιγράφει την προσφερόμενη ποσότητα του αγαθού Q σε κάθε τιμή, ενώ ονομάζεται «οριακή προθυμία πώλησης» καθώς μας δείχνει την τιμή στην οποία οι παραγωγοί δέχονται να πωλήσουν την τελευταία ποσότητα που αγοράζεται στην αγορά. Η τιμή P^* στην οποία τέμνονται οι καμπύλες MVP και MVS είναι η τιμή όπου η ζητούμενη ποσότητα ισούται με την προσφερόμενη και όλες οι επιθυμητές συναλλαγές μπορούν να πραγματοποιηθούν.

Εύκολα μπορεί να αποδειχτεί ότι το σημείο ισορροπίας της αγοράς (σημείο B) αποτελεί σημείο αποτελεσματικής κατανομής των φυσικών πόρων και μεγιστοποιεί το συνολικό πλεόνασμα της κοινωνίας. Η ισορροπία στην αγορά καθορίζει ποιους αγοραστές και παραγωγούς συμμετέχουν στην αγορά. Οι αγοραστές εκείνοι που αποδίδουν στο αγαθό αξία υψηλότερη από την τιμή του στην αγορά (και αντιπροσωπεύονται από το τμήμα AB της καμπύλης MVP) επιλέγουν να αγοράσουν το αγαθό, ενώ εκείνοι που αποδίδουν στο αγαθό μικρότερη αξία από την τιμή του δεν

το αγοράζουν. Ομοίως, οι παραγωγοί εκείνοι που το κόστος τους είναι μικρότερο από την τιμή (και αντιπροσωπεύονται από το τμήμα OB της καμπύλης MVS) επιλέγουν να παράγουν και να πωλούν το αγαθό, ενώ εκείνοι οι πωλητές των οποίων το κόστος είναι μεγαλύτερο από την τιμή της αγοράς αποφασίζουν να μην παράγουν το αγαθό. Το εμβαδόν του τριγώνου OBP^* ισούται με το πλεόνασμα του παραγωγού και το εμβαδόν του τριγώνου ABP^* παρουσιάζει το πλεόνασμα του καταναλωτή. Το άθροισμα των δύο τριγώνων παρουσιάζει την συνολική ωφέλεια από την διενέργεια των συναλλαγών μέσω της αγοράς.

Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι στο σημείο ισορροπίας η κατανομή των πόρων είναι αποτελεσματική κατά Pareto. Σε ποσότητες κάτω από το επίπεδο ισορροπίας, η αξία για τους αγοραστές είναι μεγαλύτερη από το κόστος των παραγωγών. Στην περιοχή αυτή, η αύξηση της ποσότητας αυξάνει το συνολικό πλεόνασμα μέχρις ότου φθάσει η ποσότητα στο σημείο ισορροπίας. Σε ποσότητες μεγαλύτερες από το επίπεδο ισορροπίας η αξία για τους αγοραστές είναι μικρότερη από το κόστος των πωλητών, επομένως η παραγωγή μεγαλύτερης ποσότητας από εκείνη του σημείου ισορροπίας θα μείωνε το συνολικό πλεόνασμα.

Αν δώσουμε σε κάποιον καταναλωτή μία επιπλέον μονάδα του αγαθού η κατάσταση του θα βελτιωθεί αλλά θα χειροτερέψει η κατάσταση του παραγωγού αφού αυτός ήδη προσφέρει στην αγορά όλη την ποσότητα που είναι διατεθειμένος να πουλήσει στην συγκεκριμένη τιμή. Το σημείο αυτό μας υπενθυμίζει το δόγμα του Adam Smith για το αόρατο χέρι: *«Επιδιώκοντας το κάθε άτομο το δικό του συμφέρον, συχνά προάγει το συμφέρον της κοινωνίας πιο αποτελεσματικά παρά όταν πραγματικά επιδιώκει να το προαγάγει»*. Επιπλέον, η ανταγωνιστική ισορροπία είναι μια ισορροπία Nash, με την έννοια ότι κανένα άτομο δεν θα είναι σε καλύτερη θέση

μεταβάλλοντας την στρατηγική του αν όλα τα άλλα άτομα παραμείνουν σταθερά στην στρατηγική τους.

Δημόσια αγαθά

Τα αγαθά διακρίνονται σε:

- a. Ιδιωτικά αγαθά
- b. Δημόσια αγαθά
- c. Ημιιδιωτικά ή ημιδημόσια αγαθά

Στην περίπτωση των ιδιωτικών αγαθών, οι ποσότητες που οι καταναλωτές είναι πρόθυμοι να αγοράσουν σε συγκεκριμένες τιμές προστίθενται, όπως και οι ποσότητες που είναι πρόθυμοι να προσφέρουν οι παραγωγοί. Αυτό γίνεται διότι τα αγαθά που καταναλώνονται από κάποιον δεν μπορούν να καταναλωθούν από κάποιον άλλον. Όσον αφορά τα δημόσια αγαθά, αυτά μπορούν να χρησιμοποιηθούν από πολλούς ανθρώπους συγχρόνως χωρίς επίπτωση ή με μικρή επίπτωση στην χρήση από τους άλλους.

Όταν αναλύονται διάφορα αγαθά που είναι διαθέσιμα στην οικονομία, κρίνεται σκόπιμο να τα ομαδοποιούμε σύμφωνα με δύο χαρακτηριστικά:

- Αποκλειστική χρήση (δυνατότητα αποκλεισμού): η ιδιότητα ενός αγαθού που επιτρέπει τον αποκλεισμό ενός ατόμου από τη χρήση του.
- Ανταγωνιστικότητα στην κατανάλωση (rivalness): η ιδιότητα ενός αγαθού χάρη στην οποία η χρήση του από ένα άτομο μειώνει τη χρήση του από άλλους ανθρώπους.

Τα δημόσια αγαθά (public goods) δεν έχουν καμία από τις δύο αυτές ιδιότητες: ούτε αποκλειστικής χρήσης είναι ούτε είναι ανταγωνιστικά στην κατανάλωση. Δηλαδή, τα άτομα δεν μπορούν να αποκλείσουν κανέναν άλλο από τη χρήση ενός

δημοσίου αγαθού, ενώ η απόλαυση που αποκομίζει ένα άτομο από τη χρήση δημοσίου αγαθού δεν περιορίζει καθόλου την απόλαυση που μπορεί να αποκομίσει κάθε άλλο άτομο. Η κατανάλωση ενός δημοσίου αγαθού (π.χ. εθνική άμυνα) από έναν άνθρωπο ισούται με τη κατανάλωση του ίδιου αγαθού από έναν άλλον και τελικά ισούται με την συνολική παραγόμενη ποσότητα του συγκεκριμένου δημοσίου αγαθού.

Παραδείγματα δημοσίων αγαθών είναι η εθνική άμυνα, η δημιουργία της γνώσης, τα προγράμματα για την καταπολέμηση της φτώχειας, ο καθαρός αέρας, το καθαρό νερό, η βιολογική ποικιλότητα, κλπ.

Τα οφέλη από την χρήση των δημοσίων αγαθών τα απολαμβάνει η κοινωνία σαν σύνολο. Παρ' όλο που οι καταναλωτές ωφελούνται από τη χρήση δημοσίων αγαθών, αυτό δεν συνεπάγεται προθυμία πληρωμής γι' αυτή τη χρήση. Άρα, στην αγορά δεν υπάρχει ούτε ζήτηση για αυτά τα αγαθά και ούτε προσφορά εκ μέρους των παραγωγών. Στην ιδιωτική οικονομία δεν είναι δυνατό να προσφερθούν δημόσια αγαθά, γι' αυτό τον λόγο αναλαμβάνει το κράτος να τα προσφέρει.

Τα δημόσια αγαθά δεν μπορούν να προσφερθούν από την ελεύθερη αγορά επειδή οι καταναλωτές γνωρίζουν πολύ καλά ότι το ποσοστό με το οποίο συνεισφέρουν στο κόστος παραγωγής των δημοσίων αγαθών είναι πολύ μικρό ή και ίσο με το μηδέν, αλλά σε καμία περίπτωση δεν θα αποκλειστούν από την κατανάλωσή τους. Άρα όπως τονίστηκε και παραπάνω, παρά τα οφέλη από τη χρήση αυτών των αγαθών οι καταναλωτές δεν είναι πρόθυμοι να συμβάλουν στην κάλυψη του κόστους τους. Κατά συνέπεια οι παραγωγοί δεν είναι διατεθειμένοι να αναλάβουν την παραγωγή των δημοσίων αγαθών και η παροχή τους πρέπει να γίνει από το κράτος. Παρ' όλα αυτά δεν είναι υποχρεωτικό τα δημόσια αγαθά να παραχθούν από

το κράτος αφού μπορεί να αναθέσει την παραγωγή και την διανομή τους σε κάποιον φορέα του ιδιωτικού τομέα.

Από την προηγούμενη ανάλυση, γίνεται φανερό ότι παρά το γεγονός ότι τα δημόσια αγαθά είναι κοινωνικά επιθυμητά, δεν μπορεί να είναι ιδιωτικά επικερδή. Έτσι εντοπίζουμε το πρόβλημα του «ελεύθερου καβαλάρη» (free rider). Ο «ελεύθερος καβαλάρης» είναι ένα άτομο που αποκομίζει όφελος από ένα αγαθό, αλλά αποφεύγει να πληρώσει γι' αυτό. Επειδή τα δημόσια αγαθά εμφανίζουν αδυναμία αποκλεισμού, το πρόβλημα του «ελεύθερου καβαλάρη» δεν επιτρέπει στην ιδιωτική αγορά να τα προσφέρει. Το κράτος, όμως, μπορεί να θεραπεύσει το πρόβλημα. Αν το κράτος αποφασίσει ότι το συνολικό όφελος υπερβαίνει το συνολικό κόστος, μπορεί να προσφέρει το δημόσιο αγαθό και να καλύψει το κόστος του από τα φορολογικά έσοδα - και έτσι να βελτιώσει τη θέση όλων.

Συμπερασματικά, για τα δημόσια αγαθά η πληρωμή δεν είναι άμεση, η κατανάλωση είναι μη ανταγωνιστική και η παροχή τους γίνεται από το κράτος για να λυθεί το πρόβλημα του «ελεύθερου καβαλάρη».

Κοινόκτητοι πόροι (common resources)

Στην οικονομική του περιβάλλοντος ένα ειδικό θέμα είναι τα κοινά ή οι κοινόκτητοι πόροι όπως π.χ. η αλιεία (τα ψάρια στον ωκεανό), το περιβάλλον (τα ποτάμια, τα φυσικά τοπία, ο καθαρός αέρας, το σταθερό κλίμα), οι μποτιλιαρισμένοι δρόμοι χωρίς διόδους, κλπ. Οι κοινόκτητοι πόροι είναι ανταγωνιστικοί στην κατανάλωση αφού όταν ένα άτομο χρησιμοποιεί έναν κοινόκτητο πόρο μειώνει την ικανοποίηση που μπορούν να αποκομίσουν τα άλλα άτομα από τον πόρο αυτό. Επίσης οι κοινόκτητοι πόροι εμφανίζουν αδυναμία αποκλεισμού (προσφέρονται δωρεάν σε όποιον θέλει να τους χρησιμοποιήσει) επειδή είναι δύσκολο να ορισθούν ιδιωτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας πάνω σε αυτούς. Τα ψάρια στους ωκεανούς, π.χ.,

είναι ανταγωνιστικό αγαθά καθώς όταν ένας άνθρωπος ψαρεύει μια ποσότητα ψαριών, αυτά που απομένουν για τον επόμενο αλιέα είναι λιγότερα. Ωστόσο, τα ψάρια αυτά αποτελούν αγαθά που εμφανίζουν την ιδιότητα της αδυναμίας αποκλεισμού, επειδή είναι αδύνατον να ζητηθεί κάποια τιμή από τον ψαρά για τα ψάρια που πιάνει.

Η ύπαρξη των κοινόκτητων πόρων δημιουργεί ένα νέο πρόβλημα, την υπερεκμετάλλευση των κοινών πόρων. Αυτό το πρόβλημα ονομάζεται «Τραγωδία των Κοινών», δηλαδή η κατάσταση κατά την οποία οι κοινόκτητοι φυσικοί πόροι χρησιμοποιούνται περισσότερο από ότι είναι επιθυμητό από τη σκοπιά της κοινωνίας ως σύνολο.

Η «Τραγωδία των Κοινών» μπορεί να αναλυθεί με την βοήθεια του παρακάτω πίνακα:

Πίνακας ανταμοιβής αυτού που λαμβάνει την απόφαση		
	Τα κοινά:	
Άτομο ή Οργανισμός	Καταστρέφονται (-1)	Διασώζονται (+1)
Συμμετέχει (-1)	(-2)	(0)
Δεν κάνει τίποτα (0)	(-1)	(+1)

Πηγή: Καρβούνης (1991)

Ο πίνακας παρουσιάζει την ανταμοιβή ενός συγκεκριμένου ατόμου ή οργανισμού που λαμβάνει μια απόφαση. Ας υποθέσουμε ότι το συγκεκριμένο άτομο ή οργανισμός αποφάσισε να συμμετάσχει με κάποιο χρηματικό ποσό στην προστασία κάποιου κοινόκτητου φυσικού πόρου. Αν τελικά συμμετέχει, το κόστος του θα είναι π.χ. 1 € (ανταμοιβή -1€). Αν όμως δεν κάνει τίποτα το κόστος θα είναι μηδέν (ανταμοιβή 0). Η δράση του μπορεί να έχει θετικά αποτελέσματα και το συγκεκριμένο άτομο θα είναι ευχαριστημένο (ανταμοιβή +1) ή να αποτύχει και να βλάπτεται (κόστος -1). Η ανταμοιβή για την προσωπική συμπεριφορά του

συγκεκριμένου ατόμου ή οργανισμού προστίθεται στην ανταμοιβή που λαμβάνεται από τα αποτελέσματα της δράσεως.

Παρατηρώντας τον πίνακα φαίνεται ότι η στρατηγική που θα ακολουθήσει ένα άτομο είναι να μη κάνει τίποτα επειδή σ' αυτή την περίπτωση έχει μεγαλύτερη ανταμοιβή από το αν λάβει δράση. Ο λόγος για αυτή την απόφαση είναι ότι διαφέρουν τα κοινωνικά και ιδιωτικά κίνητρα. Η αποφυγή της καταστροφής ενός κοινού φυσικού πόρου εξαρτάται από τη συλλογική δράση της κοινωνίας.

Όταν όμως, κάθε άνθρωπος ακολουθεί την στρατηγική του να μη κάνει τίποτα, η πιθανότητα καταστροφής των κοινών είναι πολύ μεγάλη. Άρα η κοινωνία στο σύνολό της, με την συμμετοχή όλων των μελών, θα πρέπει να διασφαλίζει τους κοινόκτητους πόρους. Σ' αυτή την περίπτωση κάθε άτομο θα απολάμβανε ανταμοιβή μηδέν, όπως παρατηρείται από τον πίνακα.

Η υπερβολική χρήση των κοινόκτητων πόρων οφείλεται σ' αυτή την αρνητική εξωτερικότητα. Το κράτος μπορεί να λύσει αυτό το πρόβλημα μειώνοντας τη χρήση του κοινόκτητου πόρου με ρυθμιστικές παρεμβάσεις ή με την φορολογία. Άλλη λύση που μπορεί να βρει το κράτος είναι να μετατρέψει τον κοινόκτητο πόρο σε ιδιωτικό.

Εξωτερικότητες

Εξωτερικότητα παρουσιάζεται στην περίπτωση που οι σχέσεις παραγωγής ή χρησιμότητας κάποιου ατόμου ή οργανισμού (έστω του Α) περιλαμβάνουν πραγματικές (μη χρηματικές) μεταβλητές, των οποίων οι αξίες επιλέγονται από άλλους (πρόσωπα, επιχειρήσεις, κυβερνήσεις) χωρίς να δίνουν ιδιαίτερη προσοχή για τις επιπτώσεις τους στην ευημερία του Α. Αυτός ο ορισμός αποκλείει περιπτώσεις στις οποίες κάποιος εκ προθέσεως κάνει κάτι που επηρεάζει την ποιότητα ζωής του Α (παρανόμως ή μέσω της αγοράς).

Στην περίπτωση των αρνητικών εξωτερικοτήτων η ποσότητα του αγαθού είναι περισσότερη από την κοινωνικά επιθυμητή ενώ στην περίπτωση των θετικών εξωτερικοτήτων η ποσότητα ισορροπίας είναι μικρότερη από την κοινωνικά επιθυμητή. Για παράδειγμα, η κατανάλωση αντιβιοτικών καθιστά τα βακτήρια ανθεκτικότερα, γεγονός που κάνει την μελλοντική ανάρρωση από ασθένειες που σχετίζονται με βακτήρια δυσκολότερη και επομένως περιέχει μια αρνητική εξωτερικότητα προς τους μελλοντικούς χρήστες του φαρμάκου. Αντίθετα, η ανακαίνιση διατηρητέων κτηρίων δημιουργεί θετική εξωτερικότητα, επειδή οι άνθρωποι που περπατούν ή κινούνται με οχήματα στους δρόμους απολαμβάνουν την ομορφιά αυτών των κτηρίων και την αίσθηση της ιστορικής συνέχειας που δημιουργούν. Η αυξανόμενη χρήση του αυτοκινήτου αποτελεί μια αρνητική εξωτερικότητα, επειδή καθιστά περισσότερο πιθανό ένα θανατηφόρο ατύχημα.

Το γεγονός όμως ότι η κατανάλωση αντιβιοτικών περιέχει μια αρνητική εξωτερικότητα δεν συνεπάγεται ότι θα πρέπει να σταματήσει εντελώς η χρήση τους. Αυτό που πρέπει να γίνει είναι να βρεθεί η χρυσή τομή που θα ισορροπεί τις αρνητικές συνέπειες έναντι των εμφανώς ευεργετικών ιδιοτήτων των αντιβιοτικών, ώστε να επιτευχθεί η κατανάλωση τους στην κοινωνικά επιθυμητή ποσότητα. Γενικά όμως είναι δύσκολο ο μηχανισμός της αγοράς να οδηγήσει σε κοινωνικά άριστο επίπεδο κατανάλωσης των αντιβιοτικών με αποτέλεσμα να παρατηρούμε κρατικούς ελέγχους ως προς την χορήγηση ιατρικών συνταγών που περιέχουν τέτοιου είδους φάρμακα.

Από την παραπάνω ανάλυση γίνεται φανερό ότι πολλές εξωτερικότητες έχουν χαρακτήρα δημόσιου αγαθού (ανακαίνιση διατηρητέων κτηρίων), επομένως καταναλώνονται από όλους, ενώ η κατανάλωση τους από κάποιο άτομο δεν επηρεάζει καθόλου την ποσότητα του αγαθού που απομένει για άλλα άτομα, ήτοι

καταναλώνουν όλοι οι άνθρωποι τις ίδιες ποσότητες. Έτσι θα ήταν αναποτελεσματικό να χρεώσουμε κάποιων για την κατανάλωση θετικών εξωτερικοτήτων με χαρακτήρα δημοσίου αγαθού, καθώς αυτή η χρέωση θα περιορίζε την κατανάλωση και ευχαρίστηση ενός ατόμου χωρίς να αυξάνει των υπολοίπων. Για το λόγο αυτό οι εξωτερικότητες με χαρακτήρα δημοσίου αγαθού συνηθίζεται να αποκαλούνται «μη μειούμενες εξωτερικότητες», (undepletable externalities). Από την άλλη πλευρά η αύξηση των θέσεων ενός γηπέδου δημιουργεί μια θετική εξωτερικότητα για τους φιλάθλους μιας ομάδας καθώς τώρα μπορούν με μεγαλύτερη πιθανότητα να βρουν ένα εισιτήριο για να παρακολουθήσουν έναν αγώνα. Η περίπτωση αυτή όμως διαφέρει από την προηγούμενη καθώς μια θέση που αγοράζεται από κάποιον φίλαθλο δεν θα είναι διαθέσιμη στους υπόλοιπους. Σε αυτή την περίπτωση αφού είναι εύκολο να χρεωθεί το άτομο που απολαμβάνει την εξωτερικότητα, αυτή αποτελεί «μειούμενη εξωτερικότητα», (depletable externality).

Γενικά, τα μέτρα πολιτικής που χρησιμοποιούνται για να διορθώσουν τις αναποτελεσματικότητες που δημιουργούνται από τις εξωτερικότητες κάθε είδους, δημόσιες ή ιδιωτικές, είναι τα ίδια. Μια διαφορά είναι ότι όσο πιο ιδιωτικής φύσεως είναι η προκαλούμενη εξωτερικότητα, τόσο περισσότερο πιθανό είναι η λύση να δοθεί μέσω της αγοράς και των συναλλαγών μέσω αυτής.

Ας δούμε τώρα πιο αναλυτικά το πρόβλημα της διόρθωσης μιας εξωτερικότητας στην πιο απλή της μορφή. Για αυτό το λόγο ας υποθέσουμε δύο επιχειρήσεις όπου η παραγωγή της επιχείρησης 1 προκαλεί μια αρνητική εξωτερικότητα στην επιχείρηση 2, ανάλογη με την παραγωγή της επιχείρησης 1. Μία μονάδα παραγωγής της επιχείρησης 1 δημιουργεί μια εξωτερικότητα για την επιχείρηση 2 που ισούται συνολικά με kq_1 , όπου k είναι ένα σταθερό ποσοστό της συνολικής παραγωγής της επιχείρησης 1. Αυτό συνεπάγεται ότι η μεταβολή κατά μια

μονάδα στην παραγωγή της επιχείρησης 1 θα έχει ως αποτέλεσμα επιπλέον ζημία στην 2 κατά k ευρώ. Για την ανάγκη της ανάλυσης ας υποθέσουμε ότι η επιχείρηση 2, δεν αποφέρει κέρδος (δηλ. βρίσκεται στο νεκρό σημείο παραγωγής όπου $\pi_2 = 0$). Με την ύπαρξη της εξωτερικότητας το κέρδος της επιχείρησης 2 θα ισούται με:

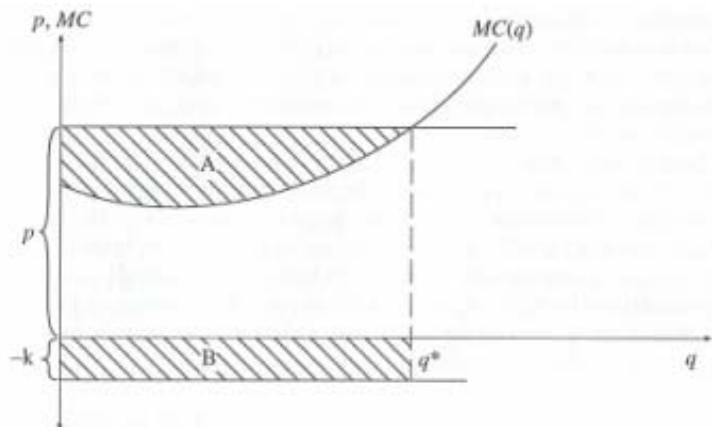
$$\pi_2 = -kq$$

Η τιμή στην οποία πουλάει η πρώτη επιχείρηση το προϊόν της στην αγορά είναι p , ενώ το κόστος παραγωγής της αυξάνει ανάλογα με το q δίνοντας εξίσωση κερδών:

$$\pi_1 = pq - \Sigma K(q)$$

όπου $\Sigma K(q)$ το συνολικό κόστος σαν συνάρτηση της παραγόμενης ποσότητας.

Παρατηρούμε ότι το κόστος που επωμίζεται η επιχείρηση 2 εξαιτίας της εξωτερικότητας που δημιουργείται από την παραγωγή της επιχείρησης 1 δεν περιλαμβάνεται στην εξίσωση κόστους της 1.

Πηγή: Fomer H., Gabel L. H. και Opschoor H. (1997)

Σημείωση: $MC(q)$ είναι η καμπύλη ΟΚ της επιχείρησης.

Η επιχείρηση 1 μεγιστοποιεί το κέρδος της στο σημείο παραγωγής q^* όπου

$$\frac{\Delta \Sigma K(q)}{\Delta q} = P = OE$$

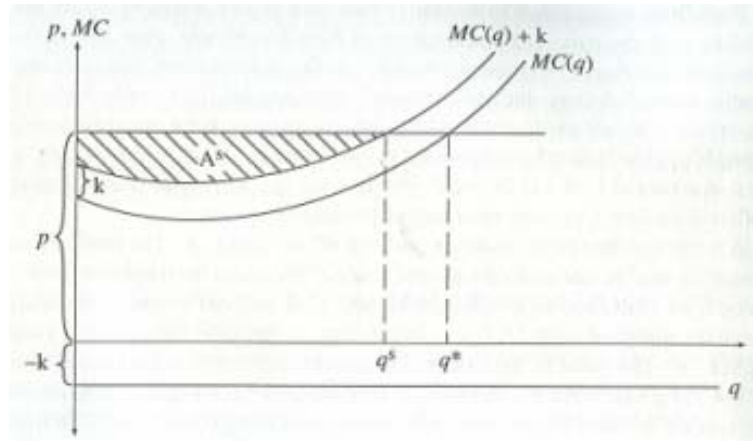
όπου OE είναι το Οριακό Έσοδο.

Το μέγιστο κέρδος της επιχείρησης 1 που επιτυγχάνεται σε αυτό το σημείο φαίνεται στο σχήμα από την γραμμοσκιασμένη περιοχή A. Στο σχήμα παρουσιάζεται επίσης η αξία της αρνητικής εξωτερικότητας που προκαλείται στην επιχείρηση 2 και ισούται με το εμβαδόν της περιοχής B.

$$\boxed{\text{Συνολικό Κοινωνικό Πλεόνασμα} = A - B}$$

Για να σταματήσει η αρνητική επίδραση της παραγωγής της επιχείρησης 1 σε αυτήν της 2 πρέπει να σταματήσει η παραγωγή της 1. Αυτό όμως δεν είναι το κοινωνικά επιθυμητό αποτέλεσμα. Το ζητούμενο είναι να μεγιστοποιηθεί το κοινωνικό πλεόνασμα από την παραγωγή της 1, δηλαδή να παραχθεί εκείνη η ποσότητα του αγαθού της ώστε το άθροισμα του κέρδους της μείον της ζημιάς που προκαλεί στην 2, να μεγιστοποιηθεί. Αυτό μπορεί να γίνει στην περίπτωση ενοποίησης των δύο επιχειρήσεων ώστε ένας παραγωγός να αντιμετωπίζει στην συνάρτηση κερδών τόσο τα συνολικά έσοδα και κόστη της επιχείρησης 1 όσο και το κόστος από την αρνητική εξωτερικότητα που προκαλούσε η 1 στην 2, καταλήγοντας τελικά στην συνάρτηση κερδών:

$$\pi_1 = pq - \Sigma K(q) - kq$$

Πηγή: Fomer H., Gabel L. H. και Opschoor H. (1997)

Σημείωση: $MC(q)$ δηλώνει την καμπύλη ΟΚ της επιχείρησης.

Σε αυτήν την περίπτωση λέγεται ότι η εξωτερικότητα εσωτερικεύτηκε. Έτσι η κοινωνικά επιθυμητή παραγόμενη ποσότητα βρίσκεται στο σημείο όπου:

$$\frac{\Delta \Sigma K(q)}{\Delta q} + k = P = OE$$

Τώρα το κοινωνικό πλεόνασμα δίνεται από το εμβαδό της περιοχής A^s και η κοινωνικά επιθυμητή παραγόμενη ποσότητα ισούται με $0 < q^s < q^*$, δηλαδή όπως αναμέναμε, όταν λαμβάνεται υπόψη στην αγορά η επίδραση της αρνητικής εξωτερικότητας η προσφερόμενη ποσότητα θα μειωθεί, καθώς αρχικά παραγόταν ποσότητα q^* μεγαλύτερη από την κοινωνικά επιθυμητή. Σε αυτή την περίπτωση ισχύει η σχέση:

$$\boxed{\text{Συνολικό Κοινωνικό Πλεόνασμα} = A^s}$$

Το κέρδος της επιχείρησης 1 μειώνεται ενώ αυτό της 2 αυξάνεται και συνολικά επιτυγχάνεται μεγαλύτερο κοινωνικό πλεόνασμα, δηλαδή από $(A - B)$ σε A^s .

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αραβαντινού Π., *Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και βιο-κλιματικός σχεδιασμός στην τουριστική βιομηχανία*, www.sidsete.gr/files/P.Aravantinou-Ergasia.doc 2005
- Ηγουμενάκης Ν., *Τουριστική Οικονομία*, Εκδόσεις Interbooks, 1991
- Καρβούνης Σ., *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλης, 1991
- Καρβούνης Σ., Δ. Γεωργακέλης, *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλη, 2003
- Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και περιβάλλον*, Εκδόσεις Κριτική, 2001
- Κουσούνης Σ., *Το στοίχημα «δώδεκα μήνες τουρισμός»* Στην Εφημερίδα *Καθημερινή*, 23/07/2006
- Λαγός Δ., *Τουριστική Οικονομική*, Εκδόσεις Κριτική, 2005
- Κ. Μπίθας, *Οικονομική Θεώρηση Περιβαλλοντική Προστασίας*, Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Μπίτσικα Π., Τράτσα Μ., *Οι τουρίστες «ερημώνουν» τις ακτές* Στην Εφημερίδα *Το Βήμα*, 13/05/2001
- Σωπασή Ε., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη στην περιφέρεια Κρήτης*, 2005
www.dratte.gr/periodiko/tefxos1/8.pdf
- Τσάλτας Γ., Χρηστάκης Μ., *Τουριστική και Περιβαλλοντική Μελέτη περιοχής Ηπείρου*, Κοινοτικό Πρόγραμμα Equal, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2006

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ankomah P., K., Larson R., T., *Education Tourism: a strategy to sustainable tourism development in Sub-Saharan Africa*, DPMN Bulletin, 2000, Vol. 7
<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/IDEP/UNPAN002585.pdf>
- Barcelona Field Studies Centre, www.geographyfieldwork.com
- Fomer H., Gabel L. H. και Opschoor H., *Principles of Environmental and Resource Economics*, Εκδόσεις Edward Elgar Publishing Limited, 1997

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

7.1 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί σήμερα ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα της παγκόσμιας κοινότητας. Η συνεχής οικονομική ανάπτυξη για δεκαετίες χωρίς ιδιαίτερη μέριμνα για το περιβάλλον έχει οδηγήσει στην υποβάθμιση της ποιότητας του περιβάλλοντος. Η άνοδος όμως του βιοτικού επιπέδου μετέβαλε τις προτεραιότητες των ανθρώπων και σήμερα περισσότερο από ποτέ οι άνθρωποι διαθέτουν και την θέληση αλλά και την απαραίτητη τεχνολογική εξειδίκευση για την προστασία της ποιότητας του περιβάλλοντος.

Η παραπάνω μεταστροφή στην νοοτροπία των ατόμων και η συνειδητοποίηση της επίδρασης των οικονομικών δραστηριοτήτων στο φυσικό περιβάλλον, ιδιαίτερα δε αυτών που εξαρτώνται από την ποιότητα και ποσότητα των φυσικών πόρων όπως είναι και ο τουρισμός, έχει αναλυθεί εκτενώς στην διεθνή βιβλιογραφία και συνοψίζεται στην *Περιβαλλοντική Καμπύλη του Kuznets*. Πιο συγκεκριμένα καθώς αναπτύσσεται μια φτωχή σχετικά χώρα δεν δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην διατήρηση και προστασία της ποιότητας του περιβάλλοντος. Μετά από ένα σημείο όμως εισοδήματος και αφού καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος των βασικών τους αναγκών, οι κάτοικοι της χώρας αρχίζουν να ευαισθητοποιούνται για τα περιβαλλοντικά ζητήματα ενώ παράλληλα διαθέτουν και τα τεχνολογικά μέσα για να αντιμετωπίσουν τη περιβαλλοντική ρύπανση.

Έτσι η περιβαλλοντική ρύπανση για μικρά εισοδήματα αυξάνεται καθώς η χώρα αναπτύσσεται ενώ καθώς η χώρα αυξάνει το εισόδημα της πάνω από ένα όριο

τότε η περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη οδηγεί σε βελτίωση της περιβαλλοντικής ποιότητας. Έτσι η Περιβαλλοντική Καμπύλη του Kuznets παρουσιάζεται ως ένα αντεστραμμένο σχήμα U, όπου στον οριζόντιο άξονα βρίσκεται το εισόδημα της οικονομίας και στον κάθετο άξονα η ατμοσφαιρική ρύπανση.

Ο χαρακτήρας της περιβαλλοντικής πολιτικής είναι ιδιαίτερα σύνθετος καθώς δεν είναι πάντα ξεκάθαρο το ποιος έχει την ευθύνη διαχείρισης των πόρων, ενώ περιβαλλοντικά προβλήματα που παρουσιάζονται σε μια περιοχή μπορεί να οφείλονται σε γενικότερα κοινωνικοοικονομικά φαινόμενα, παρατηρείται δηλαδή η ύπαρξη οικονομικών εξωτερικοτήτων.

Σε κάθε περίπτωση οι έννοιες της οικονομικής αποτελεσματικότητας και της περιβαλλοντικής προστασίας είναι αλληλοσυγκρουόμενες. Αυτό σημαίνει ότι στόχος της περιβαλλοντικής και οικονομικής θα πρέπει να είναι η εύρεση της χρυσής τομής ώστε να επιτυγχάνεται διαρκής οικονομική ανάπτυξη χωρίς να επιβαρύνεται το περιβάλλον και οι φυσικοί πόροι ειδικότερα, που θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν στην μελλοντική αναπτυξιακή διαδικασία και στην ποιοτική βελτίωση της ζωής των ατόμων.

Ο τουρισμός ως φαινόμενο αλληλεξαρτάται με το φυσικό περιβάλλον καθώς στην καρδιά του καλύπτει την ανάγκη του ανθρώπου για ψυχαγωγία και την επαφή με την φύση. Είναι σημαντικές επομένως οι αρνητικές επιδράσεις του τουρισμού στους πόρους όπως οι παραλίες, οι αρχαιολογικοί χώροι και οι οικισμοί λόγω της φυσικής φθοράς ή και ολοκληρωτικής καταστροφής αυτών από την συνεχή χρήση. Το ζήτημα αυτό αποκτά βαρύνουσα σημασία τόσο για την προστασία του περιβάλλοντος καθεαυτή όσο και την τουριστική ανάπτυξη αλλά και την βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη γενικότερα.

Η μελέτη της αλληλεπίδρασης μεταξύ της τουριστικής ανάπτυξης και του φυσικού περιβάλλοντος εξαρτάται από τις παρακάτω βασικές έννοιες (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001):

Με τον όρο *οικοσύστημα* εννοούμε το σύστημα το οποίο περιέχει όλους τους οργανισμούς μιας περιοχής και το περιβάλλον στο οποίο αυτοί ζουν και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, σε αντίθεση με τον βιότοπο όπου ζει ένας οργανισμός.

Η έννοια της *ποικιλότητας* αφορά την αφθονία των ειδών σε μια περιοχή. Η *διατήρηση της ποικιλότητας* σε ένα οικοσύστημα είναι βασικό συστατικό της διατήρησης της ισορροπίας σε αυτό και οι ανθρώπινες δραστηριότητες που την εμποδίζουν θα πρέπει να περιοριστούν για να επιτευχθεί βιώσιμη ανάπτυξη. Σχετική είναι και η έννοια της *μέγιστης βιώσιμης απόδοσης*, δηλαδή η πτώση της απόδοσης από την εκμετάλλευση ενός φυσικού πόρου καθώς αυτός χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο από ένα σημείο και μετά. Η ικανότητα μιας περιοχής για συντήρηση συγκεκριμένου αριθμού ανθρώπων, χλωρίδας και πανίδας ονομάζεται *φέρουσα ικανότητα*.

Οι αρνητικές συνέπειες του τουρισμού διακρίνονται σε τρία επίπεδα. Στο *τοπικό επίπεδο* για παράδειγμα συγκαταλέγονται η ρύπανση του νερού και της θάλασσας καθώς και ο έντονος θόρυβος. Η απώλεια βιολογικής ποικιλότητας και η υποβάθμιση των βιοτόπων αποτελούν φθορές σε *περιφερειακό επίπεδο*, ενώ σε *παγκόσμιο επίπεδο* δημιουργείται ρύπανση κυρίως από τις μεταφορές.

Στην συνέχεια παρουσιάζονται οι σημαντικότερες επιπτώσεις του τουρισμού στους φυσικούς πόρους (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001).

Η ζήτηση για νερό για τις χρήσεις του τουρισμού (καθαριότητα, πισίνες κτλ.) επηρεάζει την δυνατότητα εξυπηρέτησης άλλων αναγκών όπως αυτές των φυσικών οικοσυστημάτων με βλάστηση, της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Ιδιαίτερα στα

νησιά οι μεγάλες αύξεις στις απαιτήσεις για νερό είναι ένα σημαντικό πρόβλημα κατά τους μήνες αιχμής της τουριστικής κίνησης.

Επίσης ο τουρισμός μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα. Αυτό μπορεί να οφείλεται στην αύξηση της κυκλοφοριακής κίνησης από οχήματα εσωτερικής καύσης, λόγω των μετακινήσεων των τουριστών. Επιπλέον η αύξηση της καύσης ορυκτών καυσίμων για την παραγωγή ενέργειας για να ικανοποιηθεί η αυξημένη ζήτηση μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης. Η ρύπανση δε αυτή του αέρα μπορεί να παρουσιαστεί και σε άλλες γειτονικές περιοχές εξαιτίας της διασυνοριακής φύσεως του φαινομένου του θερμοκηπίου (αρνητικές εξωτερικότητες).

Η αύξηση της κατανάλωσης ενέργειας που προκαλεί η τουριστική ανάπτυξη σε μία περιοχή και οι αλλαγές στα καταναλωτικά πρότυπα που μπορεί να επιφέρει, οδηγούν πολλές φορές στην αλόγιστη κατανάλωση κάποιου μη ανανεώσιμου φυσικού πόρου.

Όσον αφορά τις επιπτώσεις στα φυσικά οικοσυστήματα η εκτενής οικοπεδοποίηση και άλλες αλλαγές στο φυσικό τοπίο που οφείλονται στον τουρισμό, προκαλούν πολλές φορές διαταραχές στην λειτουργία των οικοσυστημάτων και την βιολογική ποικιλότητα των ειδών. Η χωρική επιβολή της τουριστικής ανάπτυξης μειώνει τον απαραίτητο για επιβίωση ζωτικό χώρο των φυσικών πληθυσμών. Αποτέλεσμα αυτού είναι δημιουργία υποσυνόλων του αρχικού πληθυσμού που υπήρχε πριν την οικοδομική επέκταση. Ως επακόλουθο και λόγω της δυσκολίας στην επικοινωνία μεταξύ των υποσυνόλων του πληθυσμού επέρχεται μείωση της ποικιλότητας σε επίπεδο γονιδίων. Επιπλέον πολλές φορές οι δραστηριότητες του τουρισμού μπορεί να παρεμποδίσουν ευαίσθητες βιολογικές διαδικασίες που

αφορούν σπάνια είδη, όπως η εκκόλαψη των αυγών της χελώνας *Caretta caretta* στην άμμο.

Η αύξηση των υγρών αποβλήτων προκαλεί ευτροφισμό με αποτέλεσμα την μείωση της διαφάνειας του θαλασσινού νερού από την υπερβολική ανάπτυξη φυτοπλαγκτού, ενώ παρατηρούνται επίσης αλλαγές και στην σύνθεση της χλωρίδα και της πανίδας στα χερσαία οικοσυστήματα.

Οι επιπτώσεις του τουρισμού διαφέρουν ανάλογα με τον τύπο της περιοχής που αυτός αναπτύσσεται. Τα φυσικά πάρκα και οι προστατευόμενες περιοχές δέχονται συχνά υπερβολικά μεγάλους αριθμούς τουριστών με αποτέλεσμα να δημιουργούνται κίνδυνοι για τα οικοσυστήματα σε αυτά. Ο αγροτικός τουρισμός όπως εξελίσσεται σήμερα δεν έχει προς το παρόν σημαντικές επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον. Αντίθετα οι ορεινές περιοχές πλήττονται από την αποψίλωση των δασών που προκαλεί διάβρωση του εδάφους, και από την υποβάθμιση του ορεινού τοπίου λόγω των διαφόρων υποδομών που κατασκευάζονται.

7.2 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΑΠΟΒΛΗΤΑ

Ας δούμε τέλος στην ενότητα αυτή τα στερεά απόβλητα και την διάθεση τους με την λιγότερη δυνατή ρύπανση, διότι όταν οι ποσότητες των αποβλήτων υπερβαίνουν την απορροφητική ικανότητα της φύσης, τότε μειώνεται η αξία του περιβάλλοντος ως περιουσιακού στοιχείου.

Πολλές από τις ανθρώπινες δραστηριότητες όπως η διατροφή, η άσκηση εμπορικής, βιομηχανικής ή οικοδομικής δραστηριότητας παράγουν **στερεά απόβλητα**. Δηλαδή, *οτιδήποτε μπορεί να θεωρηθεί κατά υποκειμενική κρίση άχρηστο*. Αυτά τα απόβλητα είναι περισσότερο εμφανή από τα άλλα απόβλητα.

Κατά τον μεσαίωνα τα απορρίμματα ρίχνονταν στους δρόμους και σε παρατείχιες εκτάσεις. Αυτό, σε συνδυασμό με την έλλειψη αποχετεύσεων, είχε ως συνέπεια να

εμφανισθούν τρομερές επιδημίες. Υπολογίζεται ότι στο 14ο αιώνα η πανώλη (Black Death) αφάνισε το μισό πληθυσμό της Ευρώπης.

Τελικά μόλις πριν από εκατό χρόνια άρχισε να αναγνωρίζεται ότι οι αποτροφές και τα άλλα σκουπίδια πρέπει να μαζεύονται και να διατίθενται στο περιβάλλον με υγειονομικά σωστό τρόπο.

Η διάθεση των στερεών αποβλήτων κατά τρόπο που αφενός να είναι οικονομικός και αφετέρου να μη δημιουργεί προβλήματα στο περιβάλλον είναι από τα πιο δύσκολα που έχουν να αντιμετωπίσουν οι σύγχρονες κοινωνίες.

7.2.1 Τύποι απορριμμάτων

- ❖ Η ταξινόμηση των απορριμμάτων σε τύπους γίνεται με κριτήριο την πιθανή διαφορετική τους διάθεση (π.χ. είναι λογικό να ξεχωρίζονται τα απορρίμματα που μπορούν να ανακυκλωθούν όπως και είναι λογικό να χωρίζονται τα καύσιμα από τα μη καύσιμα). Οι διάφοροι τύποι απορριμμάτων είναι τα χαρτιά και χαρτόνια, τα πλαστικά, τα υπολείμματα τροφών (ζωικά ή φυτικά), τα λοιπά απορρίμματα νοικοκυριού (υφάσματα, δέρματα, ξύλα, σκουπίδια κήπων, κά), τα γυαλιά, οι στάχτες και υπολείμματα καύσης και τα ογκώδη απορρίμματα.

7.2.2 Προέλευση απορριμμάτων

Τα απορρίμματα ανάλογα με την προέλευση τους μπορούν να διακρίνονται στις εξής κατηγορίες:

- Οικιακά: δηλαδή υπολείμματα τροφών κά.
- Βιομηχανικά: Αποτελούνται, εκτός από τα συνηθισμένα απορρίμματα, από προϊόντα κατεδάφισης ή κατασκευής και από ειδικά απορρίμματα όπως λάσπες λυμάτων, πυρηνικά κ.λ.π.

Πολιτισμός, Τουρισμός, Περιφερειακή Ανάπτυξη
Ενότητα: Τουρισμός, Ανάπτυξη και Περιβάλλον

- Αγροτικά: απορρίμματα που προκύπτουν από κήπους και διάφορες άλλες αγροτικές χρήσεις, όπως θερμοκήπια κ.λ.π.
- Εμπορικά: Είναι τα απορρίμματα που προέρχονται από καταστήματα, εστιατόρια, γραφεία, ξενοδοχεία, απορρίμματα δημοτικών χώρων.
- Ειδικά: άλλα είδη απορριμμάτων όπως αυτά των νοσοκομείων, των γκαράζ, των μικροεργαστηρίων, τα επικίνδυνα απόβλητα (χημικά, βιολογικά, εύφλεκτα ή και ραδιενεργά).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αραβαντινού Π., *Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και βιο-κλιματικός σχεδιασμός στην τουριστική βιομηχανία*, www.sidsete.gr/files/P.Aravantinou-Ergasia.doc 2005
- Ηγουμενάκης Ν., *Τουριστική Οικονομία*, Εκδόσεις Interbooks, 1991
- Καρβούνης Σ., *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλης, 1991
- Καρβούνης Σ., Δ. Γεωργακέλης, *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλη, 2003
- Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και περιβάλλον*, Εκδόσεις Κριτική, 2001
- Κουσουνής Σ., *Το στοίχημα «δώδεκα μήνες τουρισμός»* Στην Εφημερίδα *Καθημερινή*, 23/07/2006
- Λαγός Δ., *Τουριστική Οικονομική*, Εκδόσεις Κριτική, 2005
- Κ. Μπίθας, *Οικονομική Θεώρηση Περιβαλλοντική Προστασίας*, Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Μπίτσικα Π., Τράτσα Μ., *Οι τουρίστες «ερημώνουν» τις ακτές* Στην Εφημερίδα *Το Βήμα*, 13/05/2001
- Σωπασή Ε., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη στην περιφέρεια Κρήτης*, 2005
www.dratte.gr/periodiko/tefxos1/8.pdf
- Τσάλτας Γ., Χρηστάκης Μ., *Τουριστική και Περιβαλλοντική Μελέτη περιοχής Ηπείρου*, Κοινοτικό Πρόγραμμα Equal, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2006

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ankomah P., K., Larson R., T., *Education Tourism: a strategy to sustainable tourism development in Sub-Saharan Africa*, DPMN Bulletin, 2000, Vol. 7
<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/IDEP/UNPAN002585.pdf>
- Barcelona Field Studies Centre, www.geographyfieldwork.com
- Fomer H., Gabel L. H. και Opschoor H., *Principles of Environmental and Resource Economics*, Εκδόσεις Edward Elgar Publishing Limited, 1997

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

8.1 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Μια απλοποιημένη μέθοδος μέτρησης της αποδοτικότητας του τουριστικού κλάδου είναι το τουριστικό ισοζύγιο πληρωμών που διαμορφώνεται κάθε χρόνο. Σε αυτό καταχωρούνται στο ενεργητικό οι συναλλαγματικές εισπράξεις από τον τουρισμό και στο παθητικό οι πληρωμές σε συνάλλαγμα για δαπάνες που αφορούν την παραγωγή του τουριστικού προϊόντος.

Από την δεκαετία του '70 μια νέα αντίληψη σχετικά με τις πολιτικές ανάπτυξης του τουρισμού άρχισε να διαφαίνεται. Με βάση αυτή την αντίληψη ο τουρισμός δεν αντιμετωπίζεται ως ένας μεμονωμένος κλάδος αλλά ως μέρος ενός πολυδιάστατου συστήματος συνδεδεμένος με την τοπική οικονομία και παραγωγή, το φυσικό περιβάλλον και με σεβασμό προς τον πολιτισμό της τοπικής κοινωνίας. Κατά αυτή την άποψη η αξιολόγηση του τουριστικού κλάδου δεν θα πρέπει να γίνεται μόνο από την συναλλαγματική πλευρά αλλά και από μια ευρύτερη σκοπιά με την χρήση επιπλέον μη οικονομικών κριτηρίων ώστε να επιτυγχάνεται μια σφαιρικότερη και πιο αντικειμενική αξιολόγηση της αποδοτικότητας του.

Η αποδοτικότητά του τουρισμού ως μέρος του συνολικότερου παραγωγικού μηχανισμού μιας οικονομίας θα πρέπει να μελετάται όχι μόνο με κριτήρια επίτευξης στόχων σε βραχυχρόνιο ορίζοντα, αλλά και με μακροχρόνιες προοπτικές ουσιαστικής συμβολής του στην επίτευξη των οικονομικών και κοινωνικών στόχων του γενικότερου προγραμματισμού μιας χώρας.

Η βιώσιμη ανάπτυξη του τουρισμού βασίζεται στον προβληματισμό για τα ηθικά προβλήματα της διασφάλισης της ποιότητας του περιβάλλοντος σε σχέση με την συνεχή οικονομική ανάπτυξη. Η αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων που προκύπτουν ως συνέπεια της τουριστικής ανάπτυξης θα πρέπει να βασίζεται στο ότι η τελευταία έχει ως απαραίτητη την προϋπόθεση ενός ποιοτικού περιβάλλοντος η προστασία του οποίου μπορεί να εξασφαλίσει σε μεγάλο βαθμό την βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη. Επιπλέον οι τοπικοί παράγοντες διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης θα πρέπει να δρουν συμπληρωματικά της γενικότερης εθνικής ή περιφερειακής πολιτικής που εφαρμόζεται (Ηγουμενάκης, 1991).

Μία πολύ αποτελεσματική λύση για τα περιβαλλοντικά προβλήματα που προκύπτουν από την τουριστική ανάπτυξη είναι η μεγαλύτερη χρήση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (ΑΠΕ). Η χρήση της ηλιακής ενέργειας των υδάτινων πόρων με την εφαρμογή νέων τεχνολογιών, αλλά και ο σχεδιασμός των κτιρίων που φιλοξενούν την τουριστική βιομηχανία εκμεταλλεύομενος της ΑΠΕ, οδηγούν στην μείωση του λειτουργικού κόστους, βελτιώνουν την εμπορική εικόνα της τουριστικής επιχείρησης, συνεισφέρουν στην προστασία του περιβάλλοντος και γίνονται παράδειγμα για τις τοπικές κοινωνίες που μπορεί να οδηγήσει στην εκτενέστερη χρήση τους στο μέλλον (Αραβαντινού, 2005).

Πρακτικά η πολιτικές βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης ακολουθούν τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις που διαφέρουν ανάλογα με την ερμηνεία της σχέσης τουρισμού και περιβάλλοντος (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001). Η καθαρά οικονομική προσέγγιση είναι η *τομεακή*, όπου κύριος σκοπός είναι η διατήρηση της τουριστικής δραστηριότητας για το μεγαλύτερο δυνατό διάστημα, μέσω της προστασίας της ποιότητας του περιβάλλοντος. Σε αυτή τη προσέγγιση όμως η διασφάλιση της ποιότητας του περιβάλλοντος γίνεται μόνο επιφανειακά δηλαδή στα σημεία εκείνα

που κρίνονται απαραίτητα για την καλύτερη προώθηση του τουριστικού προϊόντος. Αυτή η προσέγγιση έχει μεγαλύτερη σημασία για περιοχές που έχουν ήδη αναπτυχθεί ως τουριστικοί προορισμοί και έχουν αρχίσει να παρουσιάζουν σημεία κορεσμού. Με βάση την *περιβαλλοντική* προσέγγιση η βιωσιμότητα εστιάζεται στα φυσικά οικοσυστήματα, δηλαδή είναι καθαρά περιβαλλοντική και για αυτό δίνεται έμφαση στις ήπιες μορφές τουριστικές δραστηριότητες που δεν διαταράσσουν σημαντικά το περιβάλλον. Αυτή η προσέγγιση συνίσταται σε περιοχές που δεν έχουν σημειώσει μεγάλη τουριστική ανάπτυξη και παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον από περιβαλλοντική άποψη. Τέλος, η *αισθητική* προσέγγιση αποτελεί πιο σύνθετη έννοια με τον τουρισμό να θεωρείται μια δραστηριότητα σε ένα γενικότερο σύνολο δραστηριοτήτων με την βιωσιμότητα να προσδιορίζεται με βάση το συνολικό σύστημα. Η προσέγγιση αυτή αποτελεί μια ενδιάμεση λύση και μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε περιοχές στις οποίες η οικονομική ανάπτυξη δεν βασίζεται αποκλειστικά στον τουρισμό αλλά σε ένα ευρύτερο σύνολο οικονομικών δραστηριοτήτων.

Τα κύρια χαρακτηριστικά της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης είναι τα παρακάτω (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001):

- Ο σχεδιασμός της τουριστικής ανάπτυξης γίνεται με πρωταρχικό στόχο την ισορροπία ανάμεσα στην κοινωνία, την οικονομία και το περιβάλλον.
- Προωθείται η εντατικοποίηση των μέτρων που συμβάλλουν στην καλύτερη λειτουργία του μηχανισμού ανατροφοδότησης της ανάπτυξης.
- Η θέσπιση ειδικού θεσμικού πλαισίου που θα ενθαρρύνει την βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και την περιφερειακή και τοπική συμμετοχή σε αυτή.
- Λήψη μέτρων για την διατήρηση της ποιότητας του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος καθώς και περαιτέρω ανάδειξη αυτών

- Η χρήση των εναλλακτικών μορφών τουρισμού ως δομικού στοιχείου της τοπικής τουριστικής ανάπτυξης.

Για να αντιμετωπιστεί η αυξημένη τουριστική ζήτηση αλλά και να διευρυνθεί ακόμα περισσότερο είναι αναγκαίο να προωθηθούν κάποιες συγκεκριμένες στρατηγικές που μπορεί μεταξύ άλλων να περιλαμβάνουν την ποιοτική βελτίωση της τουριστικής πελατείας (την προσέλκυση τουριστών μεγαλύτερης οικονομικής επιφάνειας), την δημιουργία νέου τύπου τουριστικών υποδομών (πχ. σύνθετης μορφής ξενοδοχειακά συγκροτήματα που θα ανταποκρίνονται περισσότερο στις ανάγκες και του ατομικού τουρισμού), την βελτίωση των συγκοινωνιών, την ευκολότερη τροφοδοσία των τουριστών με είδη διατροφής (ειδικά όταν ο αριθμός τους πλησιάζει η ξεπερνάει τους μόνιμους κατοίκους της περιοχής) και την ποσοτική και ποιοτική βελτίωση των μέσων ψυχαγωγίας (Ηγουμενάκης, 1991).

Ακόμα για την προώθηση των εναλλακτικών μορφών τουρισμού θα πρέπει να κατασκευαστούν τα απαραίτητα, για κάθε μία από αυτές έργα υποδομής και να καταρτιστούν προγράμματα για την προβολή τους και την προσέλκυση τουριστών. Μόνο με την εφαρμογή μιας τέτοιας στρατηγικής τουριστικής ανάπτυξης θα γίνει ο τουρισμός οικονομικά αποδοτικότερος και λιγότερο εξαρτημένος από τους μεγάλους ταξιδιωτικούς οργανισμούς που προωθούν κατά κύριο λόγο τον μαζικό εποχιακό τουρισμό.

8.2 ΜΕΤΡΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΕΠΙΤΕΥΞΗ ΑΕΙΦΟΡΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Χρειάζεται ο κατάλληλος συνδυασμός οικονομικών εργαλείων λαμβάνοντας υπόψη τα συγκριτικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της περιοχής μελέτης (τοπική ταυτότητα) αλλά και τους περιορισμούς που ισχύουν τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο. Για να προταθεί η επιβολή ενός φόρου χρειάζεται η αρχική

εξέταση αν η δραστηριότητα είναι σημειακή πηγή ρύπανσης ή όχι και στην συνέχεια μελετάται ποιο είδος φόρου – τέλους θα έχει το μικρότερο οικονομικό-κοινωνικό κόστος με την μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

- Πρότυπα

Τα πρότυπα είναι ένα πολύ διαδεδομένο εργαλείο για τον περιορισμό της ρύπανσης. Επιβάλλονται καθολικά και μπορεί να αποτελούν περιορισμούς για την ρύπανση που επιβάλλονται ανά μονάδα συντελεστή παραγωγής που ρυπαίνει ή ανά μονάδα παραγόμενου προϊόντος ή και ως υποχρέωση χρήσης συγκεκριμένου τεχνολογικού εξοπλισμού. Σύμφωνα με την πολιτική αυτή το κράτος επιβάλλει έναν περιβαλλοντικό στόχο προς επίτευξη σε όλες τις τουριστικές επιχειρήσεις με σκοπό να επιτευχθεί ένα άριστο κοινωνικά επίπεδο ρύπανσης αντιμετωπίζοντας τις εξωτερικές επιδράσεις.

Σε περίπτωση που οι οικονομικές αυτές μονάδες δεν τηρήσουν αυστηρά τους στόχους αυτούς τιμωρούνται συνήθως με χρηματικό πρόστιμο. Συνήθως οι στόχοι αυτοί περιορίζονται στον ορισμό μέγιστων εκπομπών και στις διαδικασίες μετρήσεως και ελέγχου αυτών των επιπέδων. Τις περισσότερες φορές όμως, η κυβέρνηση δεν ορίζει σωστά τα πρότυπα διότι αγνοεί τις πραγματικές καμπύλες οριακού κόστους μείωσης της ρύπανσης και βλάβης για την επιχείρηση και την κοινωνία αντίστοιχα.

Τα πρότυπα είναι άκαμπτα εργαλεία λόγω του κανονιστικού τους χαρακτήρα. Για να βρισκόμαστε στην κοινωνικά άριστη κατάσταση όσον αφορά την ρύπανση πρέπει να οριστεί το οριακό κόστος ρύπανσης έτσι ώστε να είναι ίσο για όλες τις πηγές ρύπανσης. Με αυτή την μέθοδο πιστεύεται ότι ο περιορισμός της ρύπανσης θα

είναι εκτός από αποτελεσματικός και δίκαιος μεταξύ των οικονομικών μονάδων που εκπέμπουν ρυπαντικές ουσίες. Η άποψη αυτή ευνοείται από τις ρυθμίσεις εντολών και ελέγχου που αναφέρονται παρακάτω και οι οποίες έχουν καθολικό χαρακτήρα.

- **Φόροι**

Ένας οικολογικός φόρος είναι στην ουσία μια πληρωμή (μια τιμή) για την χρήση των περιβαλλοντικών πόρων (της ατμόσφαιρας, του νερού, της γης) . Άρα η εσωτερίκευση των περιβαλλοντικών κοστών προϋποθέτει την πληρωμή μιας τιμής για την χρήση του περιβάλλοντος. (Fomer H., Gabel L. H. και Opschoor H.,1997). Η επιλογή των φόρων για την προστασία του περιβάλλοντος ή για την εξοικονόμηση ενέργειας στηρίζεται στην αρχή ότι «αυτός που ρυπαίνει πρέπει να αναλάβει το βάρος της ρύπανσης».

Ο περιβαλλοντικός φόρος έχει ως στόχο την προστασία του περιβάλλοντος. Το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό αυτού του φόρου είναι μια διπλή ωφέλεια (double dividend) που μπορεί να προκύψει για την κοινωνία και την οικονομία: τα έσοδα που συλλέγονται από την επιβολή του περιβαλλοντικού φόρου επιτρέπουν τη μείωση των εσόδων από άλλους φόρους οι οποίοι δημιουργούν στρεβλώσεις στην οικονομία.

- **Δημιουργία νέων αγορών (εμπορεύσιμες άδειες)**

Οι εμπορεύσιμες άδειες ρύπανσης είναι πολύ ελκυστικό εργαλείο καταπολέμησης της περιβαλλοντικής ρύπανσης. Είναι λογικό το σύνολο των οικονομολόγων να προτιμούν τον προσδιορισμό της τιμής του κόστους καταπολέμησης της ρύπανσης μέσα από την αγορά και όχι από τις κυβερνήσεις (όπως γίνεται με τους φόρους). Ο μηχανισμός των εμπορεύσιμων αδειών ξεκινά με την θέσπιση από την κυβέρνηση ανώτατου ορίου (cap) εκπομπής ρυπαντών στην

ατμόσφαιρα, από τις βιομηχανίες ενός κλάδου ή από μια χώρα, κατά αντίστοιχο τρόπο που γίνεται με τα πρότυπα.

Στην συνέχεια η κυβέρνηση διανέμει σε κάποιες ρυπογόνες μονάδες εμπορεύσιμες άδειες που αντιπροσωπεύουν αναλογικά και δίκαια το δικαίωμα της κάθε μιας να ρυπαίνει, ώστε αθροιστικά να επιτυγχάνεται το ανώτατο όριο εκπομπής των ρυπαντών που έχουν οριστεί. Αν η κυβέρνηση επιτρέψει στις επιχειρήσεις να προχωρήσουν στη σύναψη συμφωνιών για ανταλλαγή αυτών των δικαιωμάτων ρύπανσης, στην πραγματικότητα δημιουργείται ένας νέος σπανίζοντας πόρος, οι άδειες ρύπανσης. Θα αναπτυχθεί, λοιπόν μια αγορά στην οποία θα πωλούνται οι άδειες αυτές – μια αγορά που θα διέπεται από τους νόμους της προσφοράς και της ζήτησης. Έτσι η αγορά θα καταναίμει αποτελεσματικά τα δικαιώματα ρύπανσης. Οι επιχειρήσεις που μπορούν να μειώσουν τις εκπομπές ρύπων μόνο με υψηλό κόστος, θα είναι πρόθυμες να πληρώσουν υψηλή τιμή για τις άδειες εκπομπής ρύπων.

Οι επιχειρήσεις που μπορούν να μειώσουν τη ρύπανση με χαμηλό κόστος θα προτιμήσουν να πουλήσουν τις άδειες εκπομπής ρύπων που διαθέτουν. Η συναλλαγή θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μέσα στην ίδια την επιχείρηση μεταξύ διαφόρων πυγών ρύπων. Το αποτέλεσμα θα ήταν το ίδιο επειδή η συναλλαγή αυτή θα επέτρεπε στην επιχείρηση να συγκεντρώσει την προσπάθεια για καταπολέμηση της ρύπανσης στην πηγή εκείνη που συνεπάγεται χαμηλό κόστος, συγκεντρώνοντας τις άδειες στην πηγή με το υψηλό κόστος. Αποτέλεσμα του παραπάνω μηχανισμού θα είναι ο περιορισμός της συνολικής ρύπανσης σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο εξισώνοντας το οριακό κόστος μείωσης της ρύπανσης μεταξύ των επιχειρήσεων που ρυπαίνουν, επιτυγχάνοντας ελαχιστοποίηση του κόστους μείωσης της ρύπανσης. Με αυτό τον τρόπο ελαχιστοποιείται το κόστος μείωσης της ρύπανσης και παράλληλα δίνεται η

δυνατότητα σε νέες επιχειρήσεις να αναπτύσσουν δραστηριότητες σε δεδομένες περιοχές χωρίς να αυξάνεται η συνολική ρύπανση αυτών των περιοχών.

- Επιδοτήσεις (subsidies)

Το κράτος μπορεί να εσωτερικεύσει τις εξωτερικότητες επιδοτώντας δραστηριότητες που αποφέρουν θετικές εξωτερικότητες, διότι οι επιδοτήσεις αν εφαρμοστούν κατάλληλα μπορούν να έχουν θετικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, όπως πούμε στην περίπτωση των αγροτών, κρίνονται ωφέλιμες για το περιβάλλον αν ενθαρρύνουν τους παραγωγούς να χρησιμοποιούν πιο καθαρές μεθόδους για την βελτίωση των προϊόντων παρά βλαβερά λιπάσματα. Όμως επειδή η ισορροπία είναι ιδιαίτερα λεπτή σχετικά με την επιδότηση κάποιων δραστηριοτήτων, όσοι σχεδιάζουν τις επιδοτήσεις αυτές οφείλουν να είναι ιδιαίτερα αυστηροί ώστε να μην ευνοούν δραστηριότητες που προκαλούν περιβαλλοντική πίεση(δηλαδή υπερβολική χρήση νερού ή και άλλων φυσικών πόρων).

- Επιβολή οικονομικών κυρώσεων (Financial enforcement incentives)
- Συστήματα κατάθεσης – επιστροφής (deposit – refund systems)

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ ΜΕΤΡΑ ΣΤΗΡΙΞΗΣ

Η ορολογία αυτή συμπεριλαμβάνει πληροφορίες αναφορικά με την θέση της τοπικής κοινωνίας στην εφαρμογή της περιβαλλοντικής πολιτικής και την ανάπτυξη της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και πληροφόρησης των κατοίκων και των οικονομικών παραγόντων.

ΔΕΙΚΤΕΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Δημογραφικοί

Ποσοστό πληθυσμιακής ανάπτυξης

Επίπεδο ζωής, απασχόληση, ανεργίας, κοινωνικής ανισότητας

(Γυναίκες /100 άνδρες στον παραγωγικό πληθυσμό, δείκτες κοινωνικής διαφοροποίησης)

Μόρφωση – Εκπαίδευση

Υγεία

Πιθανή διάρκεια ζωής στην γέννηση, ποσοστό θνησιμότητας νεογέννητων

Κατανάλωση - Παραγωγή

Ετήσια κατανάλωση ενέργειας ανά κάτοικο, αριθμός ΙΧ ανά 1000 κατοίκους

ΑΣΤΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

Ποσοστό αστικής πληθυσμιακής ανάπτυξης, μείωση καλλιεργήσιμης γης λόγω αστικοποίησης, πληθυσμιακές μεταβολές σε θαλάσσιες περιοχές, Τεχνητές ακτογραμμές, κυκλοφορία πετρελαιοφόρων πλοίων

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Κατανομή ΑΕΠ ανά τομέα δραστηριότητας (υπηρεσίες, κλπ), Ξένες επενδύσεις, εξωτερικό χρέος/ΑΕΠ, κατανομή απασχόλησης (γεωργία, βιομηχανία, υπηρεσίες)

ΓΕΩΡΓΙΑ

Χρήση λιπασμάτων ανά στρέμμα καλλιεργήσιμης γης, ποσοστό αρδευθείσης καλλιεργήσιμης γης, ζήτηση νερού για γεωργική χρήση ανά αρδευόμενο στρέμμα

ΑΛΙΕΙΑ

Μέση αξία αλιευμάτων (ανά κατηγορία), αριθμός και μέση υποδύναμη αλιευτικών σκαφών

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Βιομηχανικά απόβλητα που καταλήγουν στο νερό (τοξικά, βακτήρια, BOD)

ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΝΕΡΑ – ΥΓΡΑ ΑΠΟΒΛΗΤΑ

Ποσοστό ετήσιας ζήτησης – απόληψης υπόγειων και επιφανειακών νερών, ποσοστό διανεμημένου πόσιμου νερού που δεν ανταποκρίνεται στα ποιοτικά επίπεδα, δείκτης μη βιώσιμης παραγωγής νερού (μέρος ολικών αναλήψεων νερού από υπερεκμεταλλευμένες πηγές), δείκτης γενικής ποιότητας νερού, ποσοστό εκμετάλλευσης γης, μεταβολές χρήσης γης, μείωση καλλιεργήσιμης γης ως ποσοστό

του συνόλου, ποσοστό συλλεγθέντων και επεξεργασμένων λυμάτων, ποσοστό επεξεργασμένων βιομηχανικών λυμάτων, αποδοτικότητα χρήσης πόσιμου νερού, ύπαρξη οικονομικών εργαλείων για την αποκατάσταση κόστους νερού στους διάφορους τομείς

ΒΙΟΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑ

Έκταση υγροβιότοπων, μέρος αλιευτικού στόλου που χρησιμοποιεί τράτες, συνολικές

ΑΠΟΒΛΗΤΑ

Στερεά απόβλητα δήμων, έκταση μολυσμένων περιοχών, παραγωγή επικίνδυνων αποβλήτων, παραγωγή στερεών βιομηχανικών αποβλήτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αραβαντινού Π., *Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και βιο-κλιματικός σχεδιασμός στην τουριστική βιομηχανία*, www.sidsete.gr/files/P.Aravantinou-Ergasia.doc 2005
- Ηγουμενάκης Ν., *Τουριστική Οικονομία*, Εκδόσεις Interbooks, 1991
- Καρβούνης Σ., *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλης, 1991
- Καρβούνης Σ., Δ. Γεωργακέλης, *Διαχείριση του Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Σταμούλη, 2003
- Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και περιβάλλον*, Εκδόσεις Κριτική, 2001
- Κουσουνής Σ., *Το στοίχημα «δώδεκα μήνες τουρισμός»* Στην Εφημερίδα *Καθημερινή*, 23/07/2006
- Λαγός Δ., *Τουριστική Οικονομική*, Εκδόσεις Κριτική, 2005
- Κ. Μπίθας, *Οικονομική Θεώρηση Περιβαλλοντική Προστασίας*, Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Μπίτσικα Π., Τράτσα Μ., *Οι τουρίστες «ερημώνουν» τις ακτές* Στην Εφημερίδα *Το Βήμα*, 13/05/2001
- Σωπασή Ε., *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη στην περιφέρεια Κρήτης*, 2005
www.dratte.gr/periodiko/tefxos1/8.pdf
- Τσάλτας Γ., Χρηστάκης Μ., *Τουριστική και Περιβαλλοντική Μελέτη περιοχής Ηπείρου*, Κοινοτικό Πρόγραμμα Equal, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2006

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ankomah P., K., Larson R., T., *Education Tourism: a strategy to sustainable tourism development in Sub-Saharan Africa*, DPMN Bulletin, 2000, Vol. 7
<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/IDEP/UNPAN002585.pdf>
- Barcelona Field Studies Centre, www.geographyfieldwork.com
- Fomer H., Gabel L. H. και Opschoor H., *Principles of Environmental and Resource Economics*, Εκδόσεις Edward Elgar Publishing Limited, 1997